

T.C.
Avrasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Bilim Dalı

**GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMANIN
İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ**

Cemil SAĞLAM

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2019
TRABZON

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ

Cemil SAĞLAM

**Avrasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Neda HASHEMİ

**Mayıs 2019
TRABZON**

TEZ ONAY FORMU

İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisi Cemil SAĞLAM tarafından Dr. Öğr. Üyesi Neda HASHEMİ yönetiminde hazırlanan "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 24/05/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Jüri-Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Neda HASHEMİ

Jüri
Prof. Dr. Hasan Özyurt

Tez savunması ile ilgili yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

İNSTITÜ MÜDÜRÜ
Prof. Mahmut GÖRER

Etik Beyan Sayfası

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştımlarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunduğumu beyan ederim. 24/05/2019

Cemil SAĞLAM

ÖZET

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ

Sağlam, Cemil. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2019.

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlayacak yatırımları gerçekleştirebilmeleri için yeterli tasarrufa ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ülkelerde iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle kalkınmanın finansmanı için dış borçlanma yoluna başvurulmaktadır. Bu çalışmada, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi, 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayarak, 1995-2017 dönemi için incelenmiştir. Analiz için insani gelişme endeksi ile logaritmik toplam dış borç stoku ve insani gelişme endeksi ile dış borç stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) verileri Panel Birim Kök Testi, Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi yöntemleri kullanılarak test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelişmekte Olan Ülkeler, Dış Borçlanma, İktisadi Kalkınma, Granger Nedensellik Testi.

ABSTRACT

THE EFFECT OF EXTERNAL DEBT ON ECONOMIC DEVELOPMENT IN DEVELOPING COUNTRIES

Sağlam, Cemil. “The Effect of External Debt on Economic Development in Developing Countries”, Master’s Thesis, Trabzon, 2019.

Developing countries need enough savings to make investments that will provide their economic development. The process of external debt is applied for finans of development since internal savings in these countries are insufficient. In tis study, the effect of external debt on economic development has been studied for 29 developing countries in 1995-2017 terms. For the analysis, human development index and logarithmic total external debt stoks, human development index and external debt stocks (percentage of exports of good, services and primary income) have been examined by using the methods of Panel Unit Root test, Cointegration Test and Granger Causality Test.

Keywords: Developing Countries, External Debt, Economic Development, Granger Causality Test.

Teşekkür Sayfası

Tez çalışmamın, planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren Sayın Hocam Dr. Öğr. Üyesi Neda HASHEMİ'ye, ekonometrik testler konusunda yardımlarını esirgemeyen KTÜ İİBF öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER'e tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Cemil SAĞLAM

24/05/2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY FORMU.....	i
ETİK BEYAN SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMA

1.1. Dış Borçlanma Kavramı	2
1.2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Yükü (1970-2017).....	3
1.2.1.1970'ten Sonra Dış Borçların Artmasının Nedenleri.....	4
1.2.2.Gelişmekte Olan Ülkeler ve Borç Krizleri.....	4
1.3. Dış Borçlanmanın Sınıflandırılması	5
1.3.1.Kaynakları Açısından Dış Borçlar	5
1.3.1.1.Resmi Kaynaklardan Dış Borçlanma	5
1.3.1.2.Özel Kaynaklardan Dış Borçlanma.....	6
1.3.2.Vadeleri Açısından Dış Borçlanma.....	6
1.3.3.Kullanım Şekline Göre Dış Borçlar	6
1.3.3.1.Proje Kredileri	6
1.3.3.2.Program Kredileri.....	7
1.3.3.3.Röfinansman Kredileri ve Borç Ertelemeleri.....	7
1.3.3.4.Bağlı ve Serbest Krediler	7
1.3.4.Geri Ödeme Şekli Açısından Dış Borçlar	8
1.3.4.1.Döviz Olarak Ödenecek Dış Borçlar.....	8
1.3.4.2.Ulusal Para Olarak Ödenecek Dış Borçlar.....	8
1.4. Dış Borçlanmalarla İlgili Rasyolar	8
1.4.1.Toplam Dış Borç Stoku / GSMH Rasyosu	9
1.4.2.Toplam Dış Borç Stoku / İhracat Rasyosu.....	9

1.4.3.Dış Borç Servisi / İhracat Rasyosu	9
1.4.4.Dış Borç Faiz Servisi / İhracat Rasyosu.....	9
1.4.5.Dış Borç Servisi / GSMH.....	10
1.4.6.Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku Rasyosu	10
1.4.7.Cari İşlemler Açığı / GSMH Rasyosu.....	10
1.4.8.İhracat / İthalat Rasyosu.....	10
1.5. Dış Borçlanmanın Nedenleri	10
1.5.1.İç Tasarruf Yetersizliği	11
1.5.2.Dış Finansman Eksikliği (Döviz Yetersizliği).....	11
1.5.3.Cari İşlemler Bilançosu Açıkları.....	11
1.5.4.Diğer Nedenler	12
1.6. Aşırı Borçlanmanın Etkileri.....	13
1.6.1.Aşırı Borçlanmaların Ülke İçinde Ekonomik Etkileri	13
1.6.2.Aşırı Borçlanmanın Uluslararası Sonuçları	14
1.7. Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi	14

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ KALKINMA

2.1. İktisadi Kalkınmanın Tanımı.....	15
2.2. İktisadi Kalkınmanın Ölçülmesi.....	16
2.2.1.Gsmh Ve Kişi Başına Gsmh İle Ölçülmesi	16
2.2.2.Satınalma Gücü Paritesi İle Ölçülmesi.....	17
2.2.3.Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (Pqlı) İle Ölçülmesi.....	18
2.2.4.İnsani Kalkınma Endeksi (Hdı) İle Ölçülmesi	18
2.3. İktisadi Kalkınmanın Göstergeleri	20
2.3.1.Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla.....	20
2.3.2.Gelir Dağılımı.....	21
2.3.3.Beşeri Sermaye	22
2.3.3.1.Eğitim	23
2.3.3.2.Sağlık.....	23
2.3.4.Nüfus	24
2.3.5.Sermaye Birikimi.....	25
2.3.6.Sektörel Yapı.....	25
2.3.7.İkili (Döalist) Yapı Özelliği.....	26

2.4. İktisadi Kalkınmanın Belirleyicileri	26
2.4.1.Coğrafya	26
2.4.2.Dışa Açıklık.....	27
2.4.3.Kurumsal Kalite.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLANMA VE İKTİSADİ KALKINMA

3.1. Türkiye’de Dış Borçlanmanın Tarihsel Süreci.....	30
3.1.1.Osmanlı İmparatorluğu’nda Dış Borçlanma	30
3.1.2.(1854-1875) Dönemindeki Dış Borçlanmalara Genel Bir Bakış	31
3.1.3.Mali Bağımsızlığın Yitirilmesi Ve Düyun-u Umumiye İdaresi	33
3.1.4.(1882-1923) Döneminde Osmanlı Dış Borçlanması	34
3.2. Cumhuriyet’in Kuruluşundan 1980’e Kadar Olan Dönemde	
Dış Borçlanma	35
3.3. (1980-1990) Döneminde Dış Borçlanma	38
3.4. (1991-2001) Döneminde Dış Borçlanma	39
3.5. 2002 Yılından Günümüze Türkiye’de Dış Borçlanma.....	40
3.6. Türkiye’nin Dış Borç Göstergeleri.....	43
3.7. Türkiye’de İktisadi Kalkınmanın Ölçülmesi	46
3.8. Türkiye’de Beşeri Sermaye	50

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ: EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Literatür	53
4.2. Ampirik Bulgular.....	56
4.2.1.Amaç.....	56
4.2.2.Veri.....	56
4.2.3.Metodoloji	56
4.2.4.Bulgular	59
4.2.4.1.Panel Birim Kök Testi	59
4.2.4.2.Eşbütünleşme Testleri	61
4.2.4.3.Granger Nedensellik Testi.....	62
SONUÇ.....	64

ÖNERİLER.....	66
KAYNAKLAR.....	67
ÖZGEÇMİŞ.....	73

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1. İnsani Kalkınma Endeksi Bileşenleri	19
Şekil 2. Lorenz Eğrisi	21
Şekil 3. Türkiye'nin Yaş Piramidi	52

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Mısır Örneği	19
Tablo 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun (1854-1914) Dönemi Dış Borçlanması.....	31
Tablo 3. 1980-1990 Döneminde Dış Borçlanma Verileri.....	38
Tablo 4. 1991-2001 Döneminde Dış Borçlanma Verileri.....	39
Tablo 5. Türkiye Stand- by Anlaşmaları (1961 – 2008).....	40
Tablo 6. (2002-2018) Dönemindeki Dış Borçlanmalar	41
Tablo 7. Dış Borç Göstergeleri (2000 – 2018)	42
Tablo 8. Dış Borç Göstergeleri (2000-2018)	44
Tablo 9. Türkiye'nin GSYH ve Kişi Başına GSYH'sı (2000-2018).....	46
Tablo 10. Türkiye'nin Satınalma Gücü Paritesi	47
Tablo 11. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi ve Bileşenleri (2005-2017)	48
Tablo 12. İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri (2000-2017)	48
Tablo 13. Türkiye'de Gini Katsayısı ve P80/P20 (2004-2017).....	49
Tablo 14. Türkiye'de Yıllara Göre Eğitim Göstergeleri (2000-2017).....	50
Tablo 15. Türkiye'de Sağlık Harcamalarının GSYH'ya Oranı (2000-2018)	50
Tablo 16. Türkiye'nin Yıllara Göre Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (2000-2018).....	51
Tablo 17. Dış Borçlanma ile İktisadi Kalkınma İlişkinine Yönelik Bazı Çalışmalar	53
Tablo 18. TDBP Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli).....	59
Tablo 19. TDBP Değişkeninin Birinci Farkı	59
Tablo 20. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli).....	60
Tablo 21. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Birinci Farkı.....	60
Tablo 22. LTDB Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli).....	60
Tablo 23. LTDB Değişkeninin Birinci Farkı	61
Tablo 24. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları	61
Tablo 25. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları.....	62
Tablo 26. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları	62
Tablo 27. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları.....	63

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

\$	Amerikan Doları
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey-Fuller Testi
Agm	Adı Geçen Makale
AID	Uluslararası Kalkınma Teşkilatı
BIS	Uluslararası Ödemeler Bankası
DW	Durban Watson Test İstatistiği
ECM	Hata Düzeltme Modeli
EIB	Avrupa Yatırım Bankası
GMM	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI(İGE)	İnsani Gelişme Endeksi
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IFC	Uluslararası Finans Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
LTDB	Logaritmik Toplam Dış Borç
MEW	Ekonomik Refah Ölçüsü
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OL	Osmanlı Lirası
OLS	Sıradan En Küçük Kareler Testi
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
P80/P20	Toplumun En Zengin %20'sinin Gelirinin En Yoksul %20'sinin Gelirine Oranı
PQLI	Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi
PP	Philips Peron Birim Kök Testi
PSTR	Panel Düzgün Eşik Regresyonu
SAGP(PPP)	Satın Alma Gücü Paritesi
SDR	Özel Çekme Hakkı

TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDBP	Toplam Dış Borç Stokları
TL	Türk Lirası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek genişlemesine ve kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için ulusal gelirlerinin önemli bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar. Bu ülkeler milli gelirin düşük olması, iç tasarrufların yetersizliği, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyulması nedeniyle dış borçlanma yoluna gitmektedirler.

Gelişmekte olan ülkeler tarafından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın, ülkenin döviz gelirlerini artıracak yatırımlarda kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde vadesi dolan borcun ödemesi geldiğinde dış borcun ödenememesi durumuyla karşılaşmaktadır. Böyle bir durumda ilk borcun ödemesinin daha yüksek faizle alınan yeni borçla kapatılması ülkeleri borç sarmalına sürüklemektedir.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, dış borçlanmanın tanımı, gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükü, dış borçlanmanın nedenleri, sınıflandırılması, dış borçlarla ilgili rasyolar, aşırı dış borçlanmanın etkileri ve dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisine değinilmiştir. İkinci bölümde, iktisadi kalkınmanın tanımı, ölçülmesi, göstergeleri ve belirleyicileri açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye’de dış borçlanmanın tarihsel süreci (Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar), Türkiye’nin dış borç göstergeleri, Türkiye’de iktisadi kalkınmanın ölçülmesi ve beşeri sermaye ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise, gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. İlk olarak, literatür taraması yapılmış ve ekonometrik model belirlenmiştir. 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1995-2017 dönemi verileri elde edilmiş ve analiz yönteminin belirlenmesinden sonra Panel Veri Analizi yapılmıştır. Bu çerçevede, Birim Kök Testi, Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMA

1.1. DIŞ BORÇLANMA KAVRAMI

Hükümetler harcama programlarını finanse etmek için bağımsız parasal sistemlerde üç yöntem kullanabilmektedir. Bu yöntemler; emisyon, vergilendirme ve borçlanmadır. Egemenlik sınırlarının belirlendiği nokta dikkate alındığında, emisyon güçleri olmayan bağlı ekonomik yönetimlerin harcama programlarını finanse etmeleri için sadece vergilendirme ve borçlanma gibi iki yöntem vardır. Siyasi merciler çoğunlukla bir zorunluluk olarak ortaya çıkan vergilendirmenin yeterince yüksek olduğunu düşündüğü andan itibaren borçlanma yöntemi öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi, borçlanma yöntemi iç ve dış borçlanma olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Devletler tasarruf yetersizliği sebebiyle iç piyasadan borçlanma zorluğu çektiği durumlarda dış borçlanmaya başvurumaktadırlar (Esener, 2013: 23).

Dış borçlanma ile ilgili literatürdeki çeşitli tanımlamalardan bazıları şu şekildedir:

Dış borçlanma; bir devletin veya kamu kuruluşunun çeşitli dış kaynaklardan, dış krediler yoluyla reel veya mali gelir sağlamasıdır (Evgin, 1996: 15).

Dış borçlanma; yurtiçindeki kuruluş ve kişilerin, uluslararası finansal kurum, piyasa, banka veya devletler gibi borç veren kesimlerden dış kredi sağlanması olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2018: 10). Dış borçlanmada, borç anapara ve faizin geri ödenmesinde kaynaklar ülke ekonomisinin dışına doğru çıkar.

Dış borç; ülkelerin iç tasarruflarının düşük olması durumunda başvurduğu ve iktisadi kalkınma açısından önemli olan bir finansal sermaye kaynaklarından birisidir (Çelik ve Direkçi, 2013: 113).

1984 yılında Dünya Bankası (World Bank), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşların 1984 yılında oluşturdukları Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu'nun 1988 yılındaki çalışmasında yapmış oldukları dış borç tanımı şu şekildedir:

“Bir ülkenin belirli bir süre içerisindeki gayri safi yurtdışı borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülüklerin toplamıdır”.

1.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞ BORÇ YÜKÜ (1970-2017)

Gelişmekte olan ülkelerin toplam borçları, 1970’li yıllarda 72,8 milyar dolar iken, 1980 yılında 609,4 milyar dolara çıkmıştır. 1990 yılı itibariyle GOÜ’lerin toplam borçları 1,458 milyar dolara, 1997 yılında 2.172 milyar dolara, 1998’de 2,536 milyar dolara, 1999 yılında 2,554 milyar dolara, 2005 yılında ise 2,800 milyar dolara yükselmiştir.

1990-1997 döneminde gelişmekte olan ülkelerde toplam dış borç stoku %50,4, kısa vadeli dış borç stoku %57,4, orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki resmi borçlar %37,8, özel (garantili) dış borçlar %18,7, özel (garantisiz) dış borçlar ise %400 oranında artmıştır (Özbek, 2007: 18).

Gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku tahmini olarak 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 yılları arasında yıllık ortalama % 8,5 artmıştır. Bu ise, gelişmekte olan ülkelerin 2007 yılında yaklaşık % 7’den, on yıldan sonra yaklaşık % 26 ‘ya yükselen toplam küresel borç stokundaki payını yansıtır. Toplam dış borç / GSYİH rasyosu 2008 yılında % 21,2’den 2017 yılında % 25,7’ye yükselmiştir. 2017 yılında uzun dönemli borç 2008 yılı ile karşılaştırıldığında % 3’lük azalışla toplam borcun % 74’ü olmuş, buna karşılık kısa dönemli borcun toplam dış borç içindeki payı 2008 yılında % 22 iken 2017 yılında % 24’e yükselmiştir (UN,2018:7).

Borç servisi / ihracat rasyosu 2008-2017 yılları arasında en düşük olduğu 2011 yılında % 8,7 iken, bu rasyonun % 15,4’e yükselmesi ile 2016 yılı en kötü yıl olmuştur. 2017 yılında bu rasyonun % 13,6’ya düşmesi büyük oranda 2016 yılının ikinci yarısı ve 2017 yılındaki emtia fiyatlarının toparlanmasıyla olmuştur (UN, a.g.m:7).

Gelişmiş ülkelerin uluslararası rezervleri 2008 yılında 4,3 trilyon dolardan 2017 yılında yaklaşık 6,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Ancak hızla yükselen kısa dönem borç stoku, bu dönemde % 10 oranında artmış, uluslararası rezervlerin kısa vadeli borçlara oranının 2008 yılında % 530’dan 2017 yılında % 340 düşmesine neden olmuştur (UN, a.g.m:7). Küresel borç stoku 2007 yılı sonunda 168 trilyon dolardan 2018 yılının ilk çeyreğinin sonunda 247 trilyon dolara yükselmiştir.

UNCTAD tahminine göre; 2017 yılına kadar küresel borcun GSYİH’ya oranı 2008 yılından yaklaşık üçte bir oranında yüksektir. Eğer finansal şirketlerin borcu dahil edilmez ise, küresel borç stokları buna rağmen aynı dönemde 113,5 trilyon dolardan 175 trilyon dolara yükselmiştir. Aynı zamanda borç yükü balonu ve potansiyel borç krizlerini harekete geçiren ekonomik dinamikler değişmiştir (UN, a.g.m :4).

1.2.1. 1970'ten Sonra Dış Borçların Artmasının Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikiminde istenilen seviyelere ulaşamaması sebebiyle dış kaynaklara başvurmadan kalkınmanın gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı, dış borçlanma yatırım projelerinin hayata geçirilmesi için büyük önem taşımamaktadır (Esener, 2013: 27).

1973-74, 1979-81 ve 2005-2008 dönemlerinde petrol fiyatlarının hızla yükselmesiyle, petrol ithal eden ülkelerin, ithalatın finansmanı için dış borçlanmaya duydukları ihtiyaç artmıştır (Seyidoğlu, 2009:556). Dış borç sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan diğer nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- İç sermaye piyasasının gelişmemesi,
- Büyük ölçekli yatırımların finanse edilmesi,
- Hammadde, ara ve yatırım malları ile teknik bilgi ithal edilmesi,
- Ödemeler dengesi açıkları ve kronikleşen bütçe açıklarının giderilmesi,
- Artan savunma harcamalarının finanse edilmesi,
- Fiyat istikrarının korunması,
- Vadesi dolmuş borçların geri ödenmesi,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, kriz, savaş vb.) finansmanı (Esener, 2013: 27-28).

1.2.2. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Borç Krizleri

1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları sebebiyle gelişmiş ülkelerin anti-enflasyonist politikaları sonucu bu ülkelerin pek çoğu resesyona girmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin ham maddelerine olan talebin azalması sonucu döviz gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. Talepteki bu azalma, ürünlerin fiyatlarındaki düşüşe sebep olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, daha önceki borçlarını finanse edebilmek için alınan borçların yanında bozulan cari işlemler dengesini düzeltmek amacıyla daha fazla dış borçlanmaya ihtiyaç duymuşlardır. Bazı ülkeler, yeniden dış borç almadan borç servisi ödemelerini yapamaz duruma gelmişlerdir. İleri ki yıllarda, çoğu ülke borçlarını yaptıkları yeni borçlarla döndürmeye çalışmıştır. Fakat 1970'li yılların ortalarında bahsedilen bu borç sarmalı katlanarak borç krizlerinin ilk işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Esener, 2013: 85).

1980'lerde faiz oranlarının artması ve ihracatın birden azalması sonucu gelişmekte olan ülkelerin dış borç ödemelerinde zorluklara sebep olmuştur. 1982 yılında Meksika'nın borç servis ödemelerini yapılan anlaşma şartları kapsamında geri ödeyemeyeceğini açıklamasıyla dış borç krizi ortaya çıkmıştır (Esener, 2013: 85).

Borçlu ülkeler; Paris Kulübü ve IMF öncülüğünde, borç veren bankalarla borç erteleme veya yeniden yapılandırma anlaşması imzalamışlardır. Amerikan Hazine Bakanı James Baker'ın ortaya koyduğu ve Baker Planı olarak adlandırılan planına göre; IMF 'nin önerdiği kemer sıkma politikaları yerine, ülkelerin ekonomilerini yeniden canlandırmak için uluslararası bankaların borçlu ülkelere yeniden krediler vermesini öneriyordu. Fakat uluslararası özel ticari bankalar yeniden kredi vermekten kaçınmışlardır (Seyidoğlu, 2009:558).

1990'lı yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelere yoğun kısa vadeli sermaye çıkışları olması sebebiyle bazı ülkeler uluslararası mali krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelere bazıları, 1994-95 Meksika Krizi, 1997 Güney Doğu Asya (Tayland, Kore, Endonezya, Malezya) Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 2002 Arjantin Krizi'dir. Türkiye ise 1994 ve 2001 Krizi gibi ciddi iki kriz yaşamıştır (Seyidoğlu, 2009: 559).

2008 yılında yaşanan kriz ise küresel boyutta olan bir mali krizdir. ABD'de mortgage (ipotekli konut) kredisi veren bankalarda ortaya çıkmış, önce ABD'yi etkilemiş ve oradan tüm dünyaya yayılmış olan krizdir.

1.3. DIŞ BORÇLANMANIN SINIFLANDIRILMASI

Dış borçlar farklı şekilde sınıflandırılabilirler. Bu çalışmada dış borçları; kaynaklarına, vadelerine, kullanım ve geri ödeme şekillerine göre sınıflandırılmıştır.

1.3.1. Kaynakları Açısından Dış Borçlar

Bir ülkenin borcu o ülkenin siyasi ve mali otoritesinin sınırları içindeki veya dışındaki kurum ve kuruluşlardan aldığı borçların tamamını kapsar (Esener, 2013: 32). Kaynakları açısından bakıldığında dış borçlar, iki kaynaktan sağlanmaktadır. Bunlar resmi ve özel kaynaklardır.

1.3.1.1 .Resmi Kaynaklardan Dış Borçlanma

Resmi kaynaklardan dış borçlanma; iki ve çok taraflı krediler olarak sınıflandırılabilir.

İki yanlı krediler, bir ülkenin ikili ilişkileri olan başka bir ülkeye sağladığı uygun koşullu kredilerdir. Bu tür krediler genellikle düşük faizli, uzun süreli ve kalkınmanın finanse edilmesi amacıyla proje ve program kredileri şeklindedir (DPT,2001'den aktaran: Esener, 2013: 33).

Çok taraflı krediler ise; çeşitli uluslararası kuruluşlardan maddi kaynak temin edilen kredilerdir. Bu kuruluşlar; IMF (Uluslararası Para Fonu), Uluslararası Kalkınma Teşkilatı

(AID), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) (IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Avrupa Yatırım Bankası (EIB), İhracat ve İthalat Bankası (EXIMBANK) gibi kuruluşlardır (Adıyaman, 2006: 23).

1.3.1.2 .Özel Kaynaklardan Dış Borçlanma

Özel kaynaklardan dış borçlanmalarda; devlet veya uluslararası mali bir kuruluş borçlanmanın tarafı değil, özel ticari bankalardan sağlanan borçlar, tahvil ihraçları ve diğer borçlar şeklindedir (Kozalı, 2007'den aktaran: Olcar, 2013: 15).

1.3.2. Vadeleri Açısından Dış Borçlanma

Vadesi 1 yıl ve daha az olan dış borçlar kısa vadeli dış borçlardır ve genellikle ödeme sorunlarının giderilmesinde uluslararası ticarete ve uluslararası likidite yaratılması için kullanılır (Adıyaman, 2006: 24).

Diğer bir ayrıma göre; kısa vadeli dış borçlar 2 yıla kadar olan borçlardır. 2 ile 10 yıl arasındaki borçlar orta vadeli borçlar, uzun vadeli borçlar ise 10 yıldan fazla olan borçlar olarak tanımlanabilmektedir (Yaşa, 1981: 26).

Başka bir ayrıma göre; kısa vadeli borçlar 1 yıla kadar vadesi olan, 1-5 yıl arasında vadeli borçlara orta vadeli; 5 yıldan daha uzun vadesi olan borçlar ise uzun vadeli olarak tanımlanabilmektedir (Yaşa, 1981: 26).

Altyapı ve büyük ölçekli sanayi yatırımlarının yapılabilmesi için yüksek faizli uzun vadeli krediler, dış ödemeler dengesindeki sıkışıklığın giderilmesinde kısa vadeli krediler kullanılmaktadır (Minibaş, 1989: 66).

1.3.3. Kullanım Şekline Göre Dış Borçlar

1.3.3.1.Proje Kredileri

Kalkınma planları ve yıllık yatırım programları içinde yer alan, kamunun çeşitli büyük projeleri, milli savunma projeleri ile yap-işlet-devret ve benzeri finansman modelleriyle gerçekleştirilen projelerin dış finansman ihtiyacını gidermeye yönelik olan kredilerdir. Bu tür krediler sadece alındıkları projelerin yatırıma dönüştürülmesinde kullanılabilir. Genellikle kendi iç tasarruflarıyla büyük projelerin finansman ihtiyacını karşılayamayan az gelişmiş ülkeler tarafından ihtiyaç duyulan kredilerdir. Bu ihtiyaç ticari bankalardan alınan ihracat kredileri ve uluslararası finans kuruluşlarından temin edilen krediler gibi kaynaklardan sağlanmaktadır. (Adıyaman, 2006: 24).

1.3.3.2.Program Kredileri

Herhangi bir projeye bağılı olmadan dış ödemeler dengesindeki sıkışıklığın giderilmesi veya genel anlamda kalkınmanın dış finansman ihtiyacının giderilmesi için verilen krediler olarak tanımlanabilir (Seyidoğlu, 2009: 643).

Proje kredileri, sadece o projenin yatırıma döüştürülmesi için kullanılabilirken, program kredileri ise genel olarak kalkınma hedefleri için gerekli olan ithalatın yapılmasında kullanılabilir (Adıyaman, 2006: 25).

Az gelişmiş ülkeler tarafından, program kredileri kullanımındaki serbestlikten dolayı proje kredilerinden daha çok tercih edilirler.

1.3.3.3.Röfinansman Kredileri ve Borç Ertelemeleri

Borç ertelemeleri ve röfinansman kredileri birbirinden pek farkı olmayan işlemlerdir. Borç erteleme; vadesi gelmiş borcun ödenmesinin ilk kredi faizine oranla daha düşük bir faiz oranı karşılığında daha sonraki yıllara ertelenmesine borç erteleme denilmektedir (İnce, 1976'dan aktaran; Batır, 2000: 51).

Röfinansman kredileri ise; vadesi dolan yüksek faizli borcun ödenebilmesi için düşük faizden yeniden borçlanılması olarak adlandırılmaktadır (Adıyaman, 2006: 26). Diğer bir ifadeyle, borcu borçla kapatmaya neden olmaktadır.

Borç erteleme ve röfinansman yöntemleri ile borçlu ülkelerde ortaya çıkması muhtemel ekonomik kriz durumlarına engel olunmaktadır. Ayrıca borçlu ülkelerin moratoryuma gitmesi önlenmekte, yatırımların sürdürülebilmesi sağlanmaktadır. Bu durum ülkelere zaman kazandırmaktadır. Bu iki yöntemde ülkelerin sürekli olarak borçluluklarının devamına neden olması gibi olumsuz etkilere neden olmaktadır.

1.3.3.4.Bağılı ve Serbest Krediler

Yapılan kredi anlaşmasına göre; krediyi veren ülkeden belli bir mal veya hizmetin satın alınması şartı ile verilen kredilere bağılı krediler denilmektedir (Esener, 2013: 34). Böylelikle; kredi alan ülke harcama yetkisini kaybetmektedir (Ulusoy, 2004'ten aktaran: Olcar, 2013: 17).

Bağılı krediler, az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmaları için gerekli olan kaynakları sağlasa bile, olumsuz yanı daha ağır basmaktadır. Çünkü bu tür krediler, az gelişmiş ülkeleri kredi veren ülkenin düşük kalitedeki mallarını çok pahalıya satın almak zorunda bırakılmalarına yol açmaktadır. (Adıyaman; 2006: 25).

Serbest krediler, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın verilen krediler serbest krediler olarak adlandırılmaktadır. Bu tür kredileri alan ülkeler, ihtiyaçları olan mal ve hizmetleri uluslararası piyasalardan daha kaliteli ve ucuz olarak satın alabilmektedirler. Bu tür kredilere uygulamada çok az rastanılmaktadır.

1.3.4.Geri Ödeme Şekli Açısından Dış Borçlar

1.3.4.1.Döviz Olarak Ödenecek Dış Borçlar

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla bu tür dış borçlanma yapmaktadırlar. Bu ülkelerin dış borç servis ödemelerinde zorluklar yaşaması durumunda yeni dış borç bulması gelişmiş ülkelere nazaran daha zordur (Esener, 2013: 37).

1.3.4.2.Ulusal Para Olarak Ödenecek Dış Borçlar

Bu tür borçlanma daha çok ulusal parası konvertibl olan gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Bu ülkelerin borçları yerli para cinsinden olması nedeniyle iç ve dış borç tanımlamalarında çeşitli farklılıklarla karşı karşıya kalabilmektedirler (Esener, 2013: 36-37).

1.4. DIŞ BORÇLANMALARLA İLGİLİ RASYOLAR

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının yüksek seviyelere çıkması bazı rasyoların varlığını ortaya koymuştur. Bu tür ülkelere borç verecek olan ülkeler veya uluslararası kuruluşlar, borç verilecek olan ülkenin güvenilirliğini ve borç ödeyebilme kapasitesini gösteren bazı dış borç rasyolarını kullanırlar. Borcu olan ülkeler tarafından bakıldığında ise bu göstergeler, alınan kredinin etkin olarak kullanılması borç ödeyebilme kapasitesinin daha iyi incelenmesine olanak sağlar (Aysu 2011'den aktaran: Olcar, 2013: 24).

Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen ve ülkelerin borçluluk seviyelerini gösteren dört temel kriter vardır. Bu kriterler; Toplam Dış Borç Stoku / GSMH, Toplam Dış Borç Stoku / İhracat, Dış Borç Servisi / İhracat, Dış Borç Faiz Servisi / İhracat oranlarıdır. Bu rasyolardan üçünün kritik eşikleri geçmesi durumunda o ülkenin çok borçlu ülke olduğu kabul edilmektedir. Bu durum; o ülkeye yapılacak yatırımların azalmasına ve piyasalarda ki güvenin azalmasına, ülkeden artan sermaye çıkışları ile uluslararası rezervlerin azalmasına yol açmaktadır. Burada bu dört temel kriter ile başka kriterlerde yer verilecektir.

1.4.1. Toplam Dış Borç Stoku / GSMH Rasyosu

Bu oran; ülkedeki üretim ile dış borçlanma karşılaştırmasını göstermektedir (Altuntaş, 2016: 40). Yabancı ülke veya uluslararası finansal kuruluşlardan borçlanan bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanılır. Bu oran ne kadar artıyorsa, ülkenin borç yükü ve dışarıya olan bağımlılığı da o derece artmaktadır.

Bir ülkenin genel kredibilitesinin hesaplanmasında kullanılan bu oran için, IMF ve Dünya Bankası tarafından % 50 sınırı belirlenmiştir. Eğer bu oran % 50 den daha fazla ise çok borçlu bir ülke olarak kabul edilirken % 30 ile % 50 arasında olarak hesaplanması durumunda ise orta borçlu ülke olarak kabul edilir.

1.4.2. Toplam Dış Borç Stoku / İhracat Rasyosu

Dış borçların, genellikle döviz cinsinden yapılması ve bu borçların bir bölümünün veya tamamının ihracat gelirleri ile ödenmesi durumu olduğu için bu oran; ülkenin borç ödeme gücünü gösterir (Altuntaş, 2016: 41). Bu rasyo için IMF ve Dünya Bankası tarafından %275 sınırı belirlenmiştir. Bu sınırı aşması halinde çok borçlu ülke, % 165 - % 275 arasında olması durumunda ise ülke orta derecede borçlu olarak kabul edilir. Bu rasyonun artması borçlu ülkeler için olumsuz, azalması ise olumlu bir gelişmedir.

1.4.3. Dış Borç Servisi / İhracat Rasyosu

Toplam dış borç servisi, bir ülkenin bir yılda yapacağı anapara ve faiz ödemelerinin toplamına eşittir (İnce 2001'den aktaran: Olcar, 2013: 25). Dış borç servisi, uluslararası kuruluşlardan alınan borçların geri ödeme kapasitesidir. Bu oran; ihracat yoluyla elde edilen döviz gelirlerinin ne kadarının dış borç servisi ödemelerinde kullanılacağını gösterir. Bu oranın yüksek olması, dış borcun ihracat gelirleriyle ödenmesinde zorluk çekildiğini gösterirken düşük olması veya azalması durumunda ise ödemeler dengesinde iyileşmeler olduğunu göstermektedir.

IMF ve Dünya Bankası'na göre bu oran %30 sınırını aşması durumunda, ülkenin çok borçlu, %18 ile %30 arasında bir oran ise ülkenin orta derecede borçlu olduğunu ifade eder.

1.4.4. Dış Borç Faiz Servisi / İhracat Rasyosu

Dış borç maliyet göstergesi olarak da adlandırılan bu oran; ülke ihracat gelirlerinin ne kadarının yıllık dış borç faiz ödemelerine gittiğini göstermektedir. (Evgin, 2000: 60).

IMF ve Dünya Bankasına göre; bu rasyo % 20 sınırını geçerse ülkenin çok borçlu, % 12 - % 20 aralığında yer alırsa orta derecede borçlu olduğunu gösterir (Evgin, 1996: 24).

İhracat artış hızı, dış borç faiz ödemesi artış hızından az olursa etkin bir borçlanma yapılmadığını gösterir. Dış kaynaklarda elde edilen krediler yatırımlardan çok tüketime gittiğini gösterebilir (Evgin, 2000: 60).

1.4.5. Dış Borç Servisi / GSMH

Dış Borç servisi, bir ülkenin bir yıl içinde ödemesi gereken dış borç anapara ve faizlerinin toplamına eşittir. Bu oran bir yıllık ülke üretiminin ne kadarının dış borç geri ödemelerinde kullanıldığını göstermektedir. (Kocaoğlu; 2005'ten aktaran: Olcar, 2013: 26).

1.4.6. Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku Rasyosu

Uluslararası rezerv; uluslararası borç ödemelerinde kabul gören her türlü aktife denilmektedir. Bu rezervin kapsamı; uluslararası standartta olan, altın, konvertibl döviz, konvertibl kısa vadeli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar ve tahviller ile IMF nezdindeki özel çekme hakları (SDR) ve diğer çekme kolaylıklarını içermektedir. Brüt rezervlerden kısa vadeli dış borçların çıkarılması sonucu uluslararası net rezerv miktarı bulunur (Evgin, 2000: 61). Bu oranın büyümesi ülke ekonomisi için olumludur. Çünkü dış borç ödemelerinin daha kolay yapılmasını olanak sağlayacaktır. Küçülmesi durumunda ise ülkenin dış borçlanmasına sınır getirilmesi gerekir.

1.4.7. Cari İşlemler Açığı / GSMH Rasyosu

Dış kaynak ihtiyaç oranı olarak da bilinen bu oran ülkenin dış kaynaklara olan ihtiyacını göstermektedir. Bu oran %4 sınırını geçerse dış kaynaklara olan ihtiyaç artmakta, bunun altında olursa dış kaynaklara olan ihtiyaç azalmaktadır (Olcar,2013: 27).

1.4.8. İhracat / İthalat Rasyosu

İhracatın ithalatı karşılama oranı olarak da bilinen bu oran; ihracat gelirlerinin ne kadarının ithalata gittiğini gösterir. Bu oranın artması ülkenin döviz gelirlerinin döviz giderlerinden daha hızlı arttığını gösterir.

1.5. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek genişlemesine, kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır. Ayrıca kalkınma sürecinin hızlandırılması için bir dış destek gerekmektedir (Batır, 2000: 74).

Yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyması nedeniyle ülkeler dış borçlanma yöntemine başvurumaktadırlar. Dış borçlanma yöntemine

başvuran ülkeler; uzun vadeli ve üretime yönelik getirisi yüksek yatırım projelerini gerçekleştirerek iktisadi kalkınmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar.

1.5.1. İç Tasarruf Yetersizliği

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için ulusal gelirlerinin önemli bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar (Kozalı, 2007: 8). Bu ülkelerde; milli gelirin düşük olması, tasarrufların istenilen seviyede olmamasına ve böylece kalkınma için gerekli görülen yatırımların yapılamamasına neden olmaktadır. Bu durumda ülkeler; kalkınma için gerekli finansmanı sağlamak amacıyla dış kaynaklara başvururlar ve iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle dış borçlanmaya yönelmektedirler. Ancak kalkınmakta olan ülkeler açısından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın ancak ülkenin döviz gelirlerini ve sermaye birikimini yükseltecek yatırımlara kanalize edilmesiyle mümkündür. Aksi takdirde, borcun ödemesi geldiğinde dış borcun ödenememesi ve refinansman durumu ortaya çıkabilir. Bu sebepten ötürü, ülkelerin bir dış borç batağına düşmemeleri için sağlanan kaynakların verimli ve üretken yatırımlara aktarılması gerekmektedir (Bayata, 2008: 15).

1.5.2. Dış Finansman Eksikliği (Döviz Yetersizliği)

Ülkeleri dış borçlanmaya yönelten nedenlerden bir diğeri ise, ülkenin döviz eksikliği çekmesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirecek olan yatırımların hayata geçirilebilmesi için gerekli olan ara malı ve yatırım malı, teknoloji ve teknik bilginin tedarik edilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için stratejik öneme sahip olan bu malların ithal edilebilmesi için yeterli dövize sahip olunması gerekmektedir. Eğer yeterli döviz bulunmuyor ise ülkeler dış borçlanma yoluna başvurmaktadır (Batır, 2000: 80; Çelik ve Direkçi, 2013: 114).

1.5.3. Cari İşlemler Bilançosu Açıkları

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı ithalatından daha az yani döviz gelirleri döviz giderlerinden az olan ülkelerdir. Bu ülkelerde ihracat oranlarının ithalat oranlarından daha düşük olması, dış ticaret dengesini ithalat lehine bozarak dış ticaret açıklarına sebep olmakta ve ayrıca bu durum kalkınmanın finansmanına engel oluşturmaktadır (Aysu, 2011: 26). Bundan dolayı dış ticaret dengesinin ihracat yönünde gelişmesi önem arz etmektedir.

Cari işlemler bilançosu sürekli açık veren gelişmekte olan ülkelerde dövize olan ihtiyaç devamlı olarak artmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan döviz ihtiyacının karşılanabilmesi için ihracatın artırılması ve yeni döviz kaynakları bulunması ile giderilebilir. Dış borçlanma bu ihtiyacı karşılayabilecek geçici bir çözümdür.

Dış dengesizlik yaratan diğer nedenler; enflasyon ve ona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesi, kalkınma hızı, ekonomik verimlilikteki değişimler, kritik ham maddeler yönünden dışa bağımlılık, halkın tercihlerindeki kaymalar, iktisadi dalgalanma, geçici faktörler (beklenmedik şekilde ortaya çıkan olay, durum), kısa vadeli yabancı sermaye giriş ve çıkışlarıdır (Seyidoğlu, 2009: 331-332).

Ülkeler dış açıkları; resmi döviz rezervlerini kullanarak veya dış borçlanmaya giderek finanse edebilirler. Bir diğer yöntem; dış ticaret veya kambiyo politikası araçları (gümrük vergisi, kotolar, yasaklamalar ve kambiyo denetimi) ile dış açıkları gidermektir. En güvenilir olan ve aynı zamanda en zor olan yöntem ise açıkların tedavi edilmesi ya da düzeltilmesi ile dış ödeme açıklarının giderilmesidir (Seyidoğlu, 2009: 333).

1.5.4. Diğer Nedenler

Ülkenin tasarruf açığı ve döviz ihtiyacı çeşitli nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir (Evgin, 1996: 15; Adıyaman, 2006: 23):

- Bütçe açıklarının karşılanması,
- Savunma harcamaları için finansman temin edilmesi,
- Ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler,
- Büyük yatırım ve reformların finansmanının sağlanması,
- Tasarrufların belirli yatırımlara yönlendirilmesinin amaçlanması,
- Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik,
- Vadesi gelmiş borçların finansmanın sağlanması,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, savaş vb.) karşılanması,
- Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri borçlanmaya zorlamaları,

Jan Tinbergen'e göre borçlanmada ekonomik nedenler ağırlıktadır (Evgin, 1996: 15-16). Bunlar şöyle sıralanmaktadır:

- Milli geliri artırmak,
- İstihdamı artırmak,
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek,
- Fiyat istikrarını sürdürmek,
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamaktır.

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere borç vermelerinin sebepleri de aşağıdaki gibidir (Batır, 2000: 83):

- Siyasi nedenler,
- Askeri nedenler,
- Ekonomik nedenler,
- İnsani nedenlerdir.

1.6. AŞIRI BORÇLANMANIN ETKİLERİ

Bir ülkenin önceki borçlarını ödeyebilmek için yeni borç bulmak zorunda kalması aşırı borçluluk durumu olarak nitelendirilir (Batır, 2000: 88).

Devlet borçlarının artması ekonomi üzerinde bazı etkiler yaratmaktadır:

İlk etki, faiz oranları üzerindedir. Bütçe açıklarını kapatmak amacıyla devlet çıkardığı tahvillerin faizlerini yükseltmek zorunda kalmaktadır. Faizlerin artma eğilimi içine girmesi, bütçe harcamaları içindeki faiz ödemelerinin payını artırmakta, bu durum bütçe açıklarının artmasına sebep olmaktadır. Faizlerin artması yatırım ve tüketim harcamalarına olumsuz etki etmektedir. Bütçe açıkları ve devlet borçlarının artması, döviz kurları, dış ticaret dengesi ve fonların akışına etki etmektedir (Evgin, 1996: 22).

1.6.1. Aşırı Borçlanmaların Ülke İçinde Ekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının kapatılması amacıyla kamunun borçlanması, özel kesimin borçlanma kapasitesini sınırlandırmıştır. Acaba hangi tür özel borçlanma kısıtlanmıştır ?. Özel sektörün tüketim harcamalarına yönelik borçlanması kısıtlanmış ise bu durum fazla kaygı verici değildir. Ancak yatırım harcamalarına yönelik borçlanmasının kısıtlanması ise, iktisadi büyümenin yavaşlaması, reel gelirlerin ve istihdamın azalması gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Dış kaynaklardan borçlanma yapılmaz ise özel kesimin borçlanabilmesi ülkenin tasarruf düzeyine bağlı olacaktır. Eğer; bir ülkenin tasarruf oranı düşükse kamu borçlanmasının özel kesim aleyhine oluşması yatırımları yavaşlatarak sorunu daha da zorlaştıracaktır (Evgin, 1996: 22).

Bir ülkede ellerinde menkul değerler bulunduranda parasal genişlemenin devam edeceğine dair görüş hâkimse ellerindeki uzun vadeli tahvilleri kısa vadeli tahvillerle değiştireceklerdir. Bu durum faiz oranları ve ekonominin geleceği üzerinde daha fazla olumsuzluklar yaratacaktır (Evgin, 1996: 22).

1.6.1.Aşırı Borçlanmanın Uluslararası Sonuçları

Bazı ülkelerde iç ve dış borçların artışı ekonomide farklı etkiler yaratmaktadır. Giderek artan iç borçlar döviz kuru ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratır. Bunun yanında; bazı ülkelerde bütçe açıklarının yarattığı faiz oranlarındaki yükselmelerin yabancı sermayeyi ülkeye çekerek döviz kurlarını iyileştirdiği gözlenmektedir. Kambiyo kurlarındaki bu değerlenme, o ülkenin ihracatını engelleyerek ithalatı teşvik etmekte, ithal ikamesine dayalı sektörler ile ihracata dayalı sektörlerde iş kaybına yol açmakta ve korumacılık eğilimlerinin tekrar güçlenmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, aşırı borçlanmış gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının yükselmesi, dış borç servisi yükünün azalmasına sebep olmaktadır (Evgin, 1996: 23).

Dış borç ödemeleri bir ülkenin milli gelirin düşmesine, ulusal paranın değer kaybetmesine, ödemeler bilançosunun açık vermesine ve döviz stokunun azalmasına yol açar. Devlet dış borçlanma yaptığında; elde ettiği kaynakları tüketim harcamalarında kullanılırsa ekonomide enflasyonist bir etkiye dış borç ödendiği zamanda deflasyonist bir etkiye neden olacaktır. Çünkü ekonomideki para miktarı azalacaktır (Onur, 2010: 9).

1.7. DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ

Dış borçların iktisadi kalkınmanın bir aracı olarak kullanılabilmesi için, kalkınmayı destekleyecek uygulamalara yer verilmelidir. İktisadi kalkınmanın sağlanması sadece alınan borçların kalkınmaya yönelik uygulamalara yönlendirilmesi yeterli olmayacaktır. Ayrıca borçlanmayla hedeflenen amaca ulaşmak için etkin bir borç yönetimi zorunludur.

Dış borçlanma ile zorunlu yatırımların gerçekleşme şansı artmakta, yatırımların hayata geçmesiyle çoğaltan ve hızlandıran etkileri harekete geçerek konjktürel bir yükseliş sağlanmakta, dış borçlanmayla kalkınmanın hızı artabilmekte, üretim çeşitlenmesine katkı vermekte ve ödemeler dengesine olumlu etkileri olmaktadır.

Bahsedilen olumlu yönlerine karşılık, dış borçlar, dışa bağımlılığı ve israfı artırır (Akdoğan, 1993'ten aktaran: Şeker, 2006: 87).

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ KALKINMA

2.1. İKTİSADİ KALKINMANIN TANIMI

İktisadi kalkınma Peter Oakley ve Chris Garforth tarafından; ekonomik etkinliğin artması ve maddi refahın yükselmesine ek olarak siyasal, sosyal ve kültürel yapıda bir değişme meydana gelerek ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artması olarak tanımlanmaktadır (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 301).

Bir başka tanımlamada iktisadi kalkınma kavramı; ekonomik nitelikte olan yapılara ek olarak politik, teknolojik, sosyal ve kültürel nitelikteki yapılarında gelişmesi yönünde bir değişmeyi hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçleri anlatmaktadır (Yavilioğlu, 2002: 75).

İktisadi kalkınma ve büyüme kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak bu iki kavramı birbirinden farkını ortaya koymak gerekir. İktisadi büyüme, bir yıl içinde üretim hacmindeki ve kişi başına gelirdeki artış demektir. İktisadi kalkınma ise bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişme, kişi başına düşen üretim hacmindeki artıştır (Aktuğ, 2010: 9).

İktisadi kalkınma matematiksel olarak ifade edilmeyen pek çok terimi içermektedir. İktisadi büyüme ise sayısal gelişmelerle ilgilidir. Bir ülkede iktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ekonominin büyümesi, üretim hacminde artış olması, kişi başına GSYH'nın artması gerekmektedir (Alataş, 2014: 6).

2016 yılında Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 193 ülkenin imzası ile kabul edilmiştir. Yayınlanan 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi aşağıdaki gibidir (WEB_10):

- Yoksulluğun her biçiminin ortadan kaldırılması,
- Açlık ve yetersiz beslenmenin her biçimini sona erdirmek ve başta çocuklar olmak üzere tüm insanların yıl boyunca yeterli besine sahip olmasını sağlamak,
- Herkesin genel sağlık hizmetine güvenli ve erişilebilir ilaç ve aşıya kavuşmasını sağlamak,
- Tüm kız ve erkek çocuklarının ücretsiz ilköğretim ve orta öğretimi tamamlamasını sağlamak ve uygun maliyetli mesleki eğitime eşit erişim, toplumsal cinsiyet ve varlık eşitsizliklerini ortadan kaldırmak, nitelikli yükseköğretime herkesin erişmesini sağlamak,

- Kadınlar ve kız çocuklarına karşı ayrımcılığı her yerde ortadan kaldırmak,
- Herkesin güvenli ve erişilebilir içme suyuna kavuşmasını sağlamak için altyapıya yatırım yapmak, sıhhi tesisleri inşa etmek ve her düzeyde hijyeni teşvik etmek,
- Erişilebilir enerjiye herkesin kavuşmasını sağlamak için güneş, rüzgar ve termal gibi temiz enerji kaynaklarına yatırım yapmak,
- Tam ve üretken istihdam, tüm kadınlar ve erkekler için insana yakışır iş sağlamak,
- Dayanıklı altyapılar kurmak, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi yaygınlaştırmak ve yenilikçiliği geliştirmek,
- Mali piyasalar ve kurumların düzenlenmesi ve izlenmesini iyileştirmek, kalkınma yardımları ve doğrudan yabancı yatırımları en çok ihtiyaç duyulan bölgelere yönlendirmek, insanların güven içinde göç ve hareket etmesini sağlamak,
- Kentleri güvenli ve sürdürülebilir kılmak, toplu taşımacılığa yatırım yapmak, kamusal yeşil alanlar yaratmak,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını desteklemek,
- İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele etmek,
- Deniz ve kıyı eko-sistemlerini sürdürülebilir biçimde yönetmek,
- Ormanlar, sulak alanlar, kurak alanlar ve dağlar gibi karasal eko-sistemleri korumak ve eski haline getirmek, ormasızlaşmanın durdurulması, doğal yaşam alanları ve biyo-çeşitliliğin kaybını azaltmak için hemen eyleme geçilmeli,
- Şiddetin her biçimini önemli ölçüde azaltmak, çatışma ve güvensizliğe kalıcı çözümle bulmak, yasadışı silah ticaretini önlemek ve gelişmekte olan ülkelerin küresel yönetim kurumlarına katılımı güçlendirmek,
- Gelişmekte olan ülkelerin borçlarını yönetmelerine yardım edecek politikaların koordine edilmesi ve en az gelişmiş ülkelere yatırımların teşvik edilmesi, sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklık ve işbirliğine canlılık kazandırılması hedeflenmektedir.

2.2. İKTİSADİ KALKINMANIN ÖLÇÜLMESİ

2.2.1.GSMH ve Kişi Başına GSMH ile Ölçülmesi

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), bir ekonomideki yerleşik üreticilerin belirli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) toplam faaliyetleri sonucunda yarattıkları tüm mal ve hizmetlerin üretim değeri toplamından üretimde kullanılan girdilerin toplamının çıkarılması

ile bulunmaktadır (Eğilmez, 2011:107). GSMH'da esas olan ülke vatandaşlığıdır ve bu sebepten dolayı GSYİH'dan ayrılmaktadır. Çünkü GSYH, o ülke sınırları içerisinde faaliyette bulunan yabancı ülke vatandaşlarının ürettiği nihai mal ve hizmetleri de içermektedir (Alataş, 2014:7). Bir diğer deyişle, bir ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri gelirlerinin GSYH'ya eklenmesi ve bundan sonra ülkedeki çalışan yabancı vatandaşların yurtdışına (yani kendi ülkelerine) gönderdikleri faktör gelirlerinin çıkarılması sonucu GSMH elde edilmektedir. Bir ülkede kişi başına GSMH ise, ülkenin GSMH'sının ülke nüfusuna bölünmesi ile bulunur.

Ülkelerarası gelişmişlik farkını ortaya koymak amacıyla kişi başına GSMH değeri kullanılarak bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Dünya Bankası tarafından her yıl 1 Temmuz'da kişi başına GSMH'ya göre ülke sınıflandırması yapılmaktadır. 1 Temmuz 2018 tarihinde Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırma şu şekildedir: (WEB_11).

- Düşük Gelirli Ülkeler: Kişi başına 995 dolar ve daha az,
- Düşük Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 996 dolar ile 3,895 dolar arası,
- Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 3, 896 dolar ile 12,055 dolar arası,
- Yüksek Gelirli Ülkeler: Kişi başına 12,055 dolar ve daha yüksek GSMH'ya sahip ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

2.2.2.Satınalma Gücü Paritesi ile Ölçülmesi

Bir ülkenin GSMH değeri ülkenin ulusal para birimi ile hesaplanmaktadır. GSMH değeri uluslararası karşılaştırmalarda kullanılırken ulusal para birimi ile hesaplanan GSMH, ABD dolarına çevirilmektedir. Ancak farklı gelişmişlik düzeylerine göre sahip iki ülke arasındaki reel döviz kuruna göre hesaplanan bu değerler, bu iki ülke arasındaki satın alma gücünün ölçülmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu sebepten dolayı; satın alma gücü paritesi (SAGP) yaklaşımına göre ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını ortadan kaldırmaya yarayan bir dönüşüm oranı bulunmaktadır (Tarı, 2018:135). Bu oran hesaplanırken hem dış ticarete konu olan hem de dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetler dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre hesaplanan GSMH ve kişi başına GSMH değerleri ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını giderdiği için daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir (Alataş, 2014: 9).

2.2.3.Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (PQLI) ile Ölçülmesi

Yaşamın fiziki niteliği endeksi Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından ortaya atılan bir ölçüdür (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 662). Bu endeks 1979 yılında David Morris tarafından geliştirilmiştir. Yaşamın fiziki niteliği endeksi, bir ülkede yaşam kalitesini, hepsi eşit ağırlıktaki üç göstergenin (temel okur-yazarlık, bebek ölüm oranı ve yaşam süresi beklentisi) ortalaması alınarak ölçülen 0 ile 100 arasında bir ölçektir (Alkire ve Sarwar, 2009: 665). Bu endeks Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından şu şekilde hesaplanmaktadır (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 665).

$$PQLI = \frac{(im + e + l)}{3}$$

$$im = \frac{(229 - [\text{bebek ölüm oranı}])}{2.22}$$

$$e = \frac{([\text{doğumda beklenen yaşam süresi}] - 38)}{0.39}$$

l= Okuma yazma oranı

2.2.4. İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) ile Ölçülmesi

1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından insani kalkınma endeksini içeren İnsani Kalkınma Raporu yıllık olarak yayınlanmaktadır (White, 2008: 4).

Ülkeleri sıralamak için kullanılan insani kalkınma endeksi; gelir, sağlık ve eğitim gibi üç alanın ağırlıklı kombinasyonu alınarak yaşam kalitesini ölçmektedir (Alkire ve Sarwar, 2009: 6).

2018 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Raporunda ülkeleri dört grupta sınıflandırmaktadır. İnsani kalkınma endeksi; 0.550 ve daha az ise düşük insani kalkınma, 0.550-0.699 arasında ise orta insani kalkınma, 0.700-0.799 arasında ise yüksek insani kalkınma ve 0.800 ve daha fazla ise çok yüksek insani kalkınma olarak sınıflandırılmaktadır (UNDP, 2018: 17).

Şekil 1. İnsani Kalkınma Endeksi Bileşenleri

Kaynak: WEB_8. (2019). UNDP web site.

http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf. (05.01.2019)

Farklı birimlerde ifade edilen göstergeleri endekslere dönüştürmek için 0 ile 1 arasında minimum ve maksimum değerler belirlenmektedir. Hesaplanan değer 1'e yaklaşması iktisadi kalkınmadaki olumlu gelişmeyi ortaya koymaktadır (UNDP; 2018: 2).

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Sağlık} \times \text{Eğitim} \times \text{Gelir}}$$

Tablo 1. Mısır Örneği

Gösterge	Değer
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	71.7
Beklenen Eğitim Süresi	13.1
Ortalama Eğitim Süresi	7.2
Kişi Başına GSMH (2011 PPP \$)	10.355

$$\text{Sağlık Endeksi} = \frac{71.661 - 20}{85 - 20} = 0.7948$$

$$\text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{13.0898 - 0}{18 - 0} = 0.7272$$

$$\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{7.218 - 0}{15 - 0} = 0.4812$$

$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{0.4812 + 0.7272}{2} = 0.6042$$

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\ln(10.355) - \ln(100)}{\ln(75.000) - \ln(100)} = 0.7009$$

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{0.7948 \times 0.6042 \times 0.7009} = 0.696$$

2.3. İKTİSADİ KALKINMANIN GÖSTERGELERİ

İktisadi kalkınmanın başlıca göstergeleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

2.3.1. Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla

Kişi başına GSMH hem tarihsel olarak hemde uluslararası karşılaştırmalarda bilinen en ciddi sorunlara rağmen kalkınmanın en önemli göstergesi olarak kabul edilir (Hick ve Streeten, 1979: 567). Ancak kişi başına GSMH ülkeler içindeki ve ülkeler arasındaki genel ekonomik performansı ölçerken fakir ya da zengin ülkelerde ülkelerdeki üretimin insanlar arasında nasıl dağıldığını gösterememektedir (Morris, 1979: 2). Bundan dolayı uluslararası kalkınma düzeyi karşılaştırmalarında kişi başına GSMH yeterli değildir (McGillivray, 1991: 1461).

McGillivray (2007) göre; iktisadi kalkınmanın gelir bazlı ölçülmesinde ülkeler arasındaki ulusal fiyat farklılıklarından dolayı ülkelerin gayri safi milli hasıla değerleri olduğundan daha düşük veya daha yüksek çıkmaktadır (Alataş, 2014: 11). Bu sebepten ötürü, Nordhous ve Tobin (1972), gayri safi milli hasıla ile ekonomik refah arasındaki çelişkileri giderebilmek için “Ekonomik Refah Ölçüsü (MEW)” geliştirmişlerdir (Morris, 1979: 9). Ekonomik Refah Ölçüsü, GSYİH, boş zamanın değeri ve ücretsiz çalışmanın değerleri toplamından çevresel zararın değerinin çıkarılmasıyla elde edilmektedir (WEB_1).

2.3.2. Gelir Dağılımı

Bir toplumda belirli bir dönemde yaratılan gelirin bireyler ya da üretim faktörleri arasında bölüşülmesi gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır (Gürkan, 2010: 125).

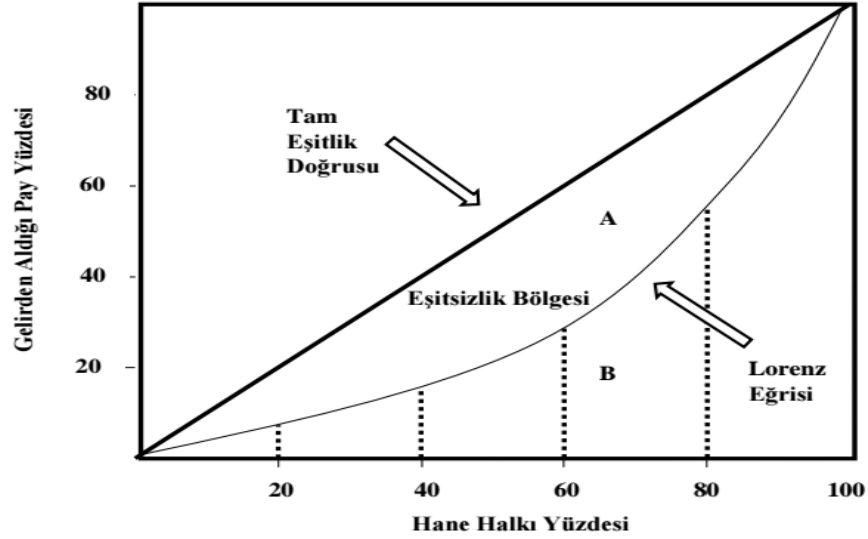
Gelir dağılımının adaletsiz olması toplumlarda suç ve şiddet olaylarını artırır, sosyal hoşnutsuzlukları, toplumsal huzursuzlukları körükler, devrim, darbe, kitlesel şiddet ve politika belirsizliklerini artırır ve bu tür risklerin iktisadi kalkınma üzerinde olumsuz etkiler yarattığı gözlenmiştir (Abadinsky, Katz ve Carrington, 2013: 1; Alesina ve Perotti, 1993:1). Diğer yandan; gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının adaletli dağılması toplumda sosyal uyumun ve dayanışmanın olmasını sağlar.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınma açısından karşılaştırıldıklarında gelir dağılımı ve yoksulluk önemli göstergelerden biri olmaktadır. Gelir dağılımını etkileyen faktörlerden bir tanesi yoksulluktur (İzgi ve Alyu, 2018: 987). Gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk arasında sıkı bir değiş-tokuş (trade-off) bulunmaktadır (Atkinson, 1987: 761). Bu nedenle iktisadi kalkınmanın hedeflerinden biri gelir dağılımında adaletli olmak ve böylece yoksulluğu önlemektir.

Bir ülkede ulusal gelirin bireyler arasında ne kadar adaletli bölüşüldüğünü göstermek için kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımı olmak üzere iki yaklaşım kullanılmaktadır. Kişisel gelir dağılımı, ulusal gelirin bireyler, aileler arasındaki bölüşümü göstermektedir. Bu gelir dağılımı gelir eşitsizliğini yansıtır. Fonsiyonel gelir dağılımı, üretim faktörlerinin üretimden aldığı payları göstermektedir.

Bir ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek ve diğer ülkelerle bunu karşılaştırmak amacıyla kişisel gelir dağılımından (eşitsizlikler) elde edilen Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı'ndan yararlanılmaktadır

Şekil 2. Lorenz Eğrisi

Kaynak: Gürkan, Ö. (2010), *İktisada Giriş*, Birleşik Matbaacılık, 4. Baskı, İzmir, s.126.

Şekil 2’de gösterilen karenin yatay eksenine nüfus dikey ekseninede gelirler yüzde olarak yerleştirilir. Köşeğen durumundaki eğri mutlak eşitlik durumunu göstermektedir. Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusuna yaklaştıkça gelir dağılımında eşitsizlik azalmakta, uzaklaştıkça da eşitsizlik artmaktadır.

Gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmekte kullanılan bir diğer gösterge olan Gini Katsayısı 1912 yılında Gini tarafından geliştirilmiştir (Bellu ve Liberati, 2006: 2). Gini katsayısı “ 0 ile 1 ” aralığında bir değer almaktadır. Bu katsayı “ 0 ” değerini alırsa gelirin tamamen eşit dağıldığını gösterir (Wolfson, 1994: 356). Eğer; 1 değerini alırsa gelir eşitsiz dağıtılmaktadır. Gini katsayısı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Gini Katsayısı} = \frac{\text{EŞİTSİZLİK BÖLGESİ}}{\text{TOPLAM ALAN}} = \frac{A}{A+B}$$

Buna göre taralı alan küçülürse Gini katsayısı küçülmekte ve gelir dağılımı eşitsizliği azalmaktadır.

2.3.3.Beşeri Sermaye

1960’lı yıllarda ortaya çıkan beşeri sermaye iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinde lokomotif bir güç olan önemli bir unsurdur (Keskin, 2011: 141).Beşeri sermaye, insanların eğitim yoluyla elde ettikleri bilgi ve becerilerini veya diğer etkinlikler aracılığıyla kendilerine yatırım yapmaları ve böylece gelirlerini artırmalarını içermektedir. Beşeri sermaye teorisi, ekonomik üretimin girdisi olarak sağlık ve eğitime odaklanmaktadır (Appleton ve Teal, 1998: 9).

2.3.3.1.Eğitim

Beşeri sermaye teorisinin en önemli bileşenlerinden biri olan eğitim iktisadi kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla eğitime yapılan yatırımlar sonucunda iyi eğitimli insan gücüne (yani beşeri sermayeye) sahip olan ülkelerde hızlı bir kalkınma süreci gerçekleşmektedir. Beşeri sermayenin önemli bir kısmını oluşturan eğitimin göstergeleri stok veya akım göstergelerdir. Eğitimin stok göstergeleri, nüfusun okur-yazarlığı, nüfusun ortalama eğitim süresi ve eğitimin düzeyini içermektedir. Akım göstergeler ise okul kayıt oranları ve nüfusun gelecekteki kapasitesine yatırım ölçümüdür (Appleton ve Teal, 1998: 2). Uluslararası karşılaştırmalarda ve eğitim seviyesini açıklama da kullanılan değişkenler okur-yazarlık oranı, okullaşma oranı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve milli gelirden eğitim-öğretim harcamalarının aldığı paydır.

2.3.3.2.Sağlık

Beşeri sermayenin diğer bir önemli faktörü olan sağlık, işgücünün üretkenliği ve kapasitesini etkilemektedir. Çünkü iyi eğitilmiş, yetenekli ve tecrübeli insanlar sağlıklı oldukları sürece katma değer yaratarak iktisadi kalkınmaya katkıda bulunabilmektedirler.

Sağlık, sadece hastalık olmaması değil aynı zamanda bir kişinin yaşamı boyunca potansiyelini geliştirme kapasitesidir. Bir anlamda sağlıklı olmak refah kaynağıdır (CMH, 2004: 48).

Sağlık, işçilerde hastalığın sebep olduğu üretim kaybını azaltarak, yetişkinlerde verimliliği artırarak, okula devam etmeyi sağlayarak, öğrenmeyi geliştirerek ve kaynakların kullanımını maksimuma çıkararak iktisadi kalkınmayı etkilemektedir (CMH, 2004: 49).

Sağlık alt yapısı ve müdahalelerindeki kamu yatırımları daha yüksek verimlilik ve iktisadi gelişme açısından faydalar sağlamaktadır (Strauss ve Thomas, 1998: 767). Çünkü sağlık alanındaki iyileşmeler yetişkinlerin yaşamları boyunca daha fazla ve daha emek yoğun çalışmasına imkân tanımaktadır (Goldin, 214: 18). Sağlıklı çalışanlar fiziksel ve zihinsel olarak daha enerjik, sağlam ve yeni fikirler üretmektedirler (Bloom, Canning ve Sevilla, 2003: 1; Howitt, 2005: 20).

Beşeri sermaye faktörü olarak sağlık, doğrudan ve dolaylı yollardan ekonomik performansa etki etmektedir. Sağlığın, çalışanların verimliliğini etkilemesi doğrudan bir etki olarak görülür (Bloom ve Canning, 2003: 305). Sağlıklı büyüyen bir kişinin ileri yıllarda kazanacağı gelirini artırması ise dolaylı etki olarak ifade edilebilir.

Sağlığın, iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığını gösteren bazı bulgular elde edilmiştir.

- Bireyin ortalama yaşam süresi 1 yıllık artış olması, çıktıda % 4 oranında artış sağlamaktadır (Bloom, Canning ve Sevilla, 2003: 5).
- Endemik bölgelerde sıtmanın % 10 oranında azalması iktisadi büyümeyi % 3 oranında artırmaktadır (Martin, Grant ve D'Agostino, 2012: 8).

Anlaşılacağı üzere, sağlıktaki bir iyileşme ekonomik refah faktörlerinde gözle görülür bir artış meydana getirmektedir.

2.3.4.Nüfus

İktisat literatüründe nüfus artış hızının ekonomik performans üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır.

Solow (1956) öncülüğünde neoklasik büyüme modeli (dışsal büyüme modeli olarakta adlandırılır) nüfus artışı ve kişi başına çıktı artışı arasında negatif bir ilişki olduğunu teorik olarak açıklarken, içsel (endogenous) büyüme modelleri ise neoklasik büyüme modellerinin aksine, iki faktör arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Peterson, 2017: 8). Nüfus artışı farklı şekillerde meydana gelebilir:

- Yüksek doğum ve ölüm oranları,
- Yüksek doğum ancak daha düşük ölüm oranları,
- Düşük doğum ve ölüm oranları (Todaro ve Smith, 2003: 259),
- Uluslararası Göç (Peterson, 2017: 1).

Nüfus artışı ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalarda; Thomas Maltus (1798) “ Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde iki faktör arasında negatif korelasyon olduğunu yani nüfus artışının daha düşük iktisadi kalkınma oranına neden olduğu, Becker, Glaeser ve Murphy (1999) yaptıkları çalışmada nüfus artışının verimlilik ve iktisadi kalkınmayı hem pozitif hemde negatif yönde etkilediğini (Shen, 2015: 6), Thomton (2001) bazı Latin Amerika ekonomileri üzerine yaptığı çalışmada nüfus artışı ile iktisadi kalkınma arasında anlamlı ilişki olmadığını, Dawson ve Tiffin (1998), Hindistan’da 1950-1993 arasındaki yılları kapsayan araştırmasında iki faktör arasında korelasyon olmadığını ortaya koymuştur (Shen, 2015: 7).

Gelişmekte olan ülkelerde yüksek doğurganlık oranları ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemekte ve böylece hızlı nüfus artış hızı kişi başına düşen sermaye miktarını azaltarak iktisadi büyümeyi yavaşlatmaktadır. Bu durumda doğum oranlarını kontrol altına alarak beşeri sermayenin daha hızlı kalitesinin artırılabilmesi öngörülmektedir.

2.3.5.Sermaye Birikimi

İktisadi kalkınmanın en önemli göstergelerinden biri olan sermaye birikimi, kalkınmanın can damarı olarak görülmektedir. Çünkü sermaye birikimi gerek gelir gerekse üretim kapasitesinin artmasında en stratejik faktördür. Milli gelirin düşük olduğu, nüfusun hızlı arttığı ve tüketim eğiliminin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınma için gerekli olan tasarruf miktarı oluşmaz (Batır, 2000: 77). Gelişmekte olan ülkelerin tasarruf düzeyi çok düşüktür. Çünkü kişi başına gelirin düşük olduğu ülkelerde gelirin çoğu tüketilirken kalan kısmı ise yatırım amaçlı tasarrufa ayrılır.

Gelişmekte olan ülkeler Nurkse'nin ifadesi ile bir "Kısır Döngü" içinde bulunurlar. Milli gelirin yetersiz olması sebebiyle, tasarruf oranları düşüktür. Tasarruf oranları düşük olduğundan yatırımlar artırılmamakta, dolayısıyla ekonomik verimlilik geri kalmakta, sonuç olarak milli gelir düşük düzeyini korumaktadır. Bu "Yoksulluk Kısır Döngüsü" nü kırmanın bir yolu dış kaynaklara başvurmaktır (Seyidoğlu, 2009: 638).

Bir ülkede yatırımın finansmanı için yeterli tasarruf bulunmuyorsa, yabancı sermaye girişine ihtiyaç duyulur. Bu durumda yabancı sermaye giriş, döviz kurunun baskılanmasına, böylece gerek döviz kuru riskine gerekse cari işlemler açığına sebep olmaktadır. Bundan dolayı bu tür ekonomik sorunlarla karşılaşmak istemeyen ülkeler uzun dönemde yatırımlarının finansmanını yurtiçi tasarrufları ile sağlamak zorundadırlar (Değirmen ve Şengönül; 2012: 1-2).

Az gelişmiş ülkelerin çoğunda, yatırım milli gelirin sadece % 5 ile % 8 iken, Gelişmekte olan ülkelerde, genellikle net olmayan ulusal gelirin %15'inden daha az kısmı, ABD, Batı Arupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde ulusal gelirin % 15 ile % 20'si arasında hatta daha yüksek oranda yatırıma ayrılmaktadır.

2.3.6.Sektörel Yapı

Az gelişmiş ülkelerde tarım öncü sektör konumunda bulunmaktadır. Bu ülkelerde tarım sektörü istihdam, üretim ve ihracat içinde önemli bir pay sahibidir. Ancak gelişmiş ülkelerde tarım alanındaki istihdam ve tarımsal çıktının milli gelir içindeki payı çok düşüktür.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalmasına rağmen gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında bu oran hala yüksek seviyelerde bulunmaktadır. İktisadi büyüme sürecinde üretim ve istihdam içindeki tarım sektörünün oransal payı azalma gösterirken, sanayi ve hizmet sektörlerinin payları artış göstermektedir.

2.3.7. İkili (Düalist) Yapı Özelliği

Az gelişmiş ülkeler modern ve geleneksel kesimin faaliyetlerini birlikte yürütmeye çalıştığı ikili (düalist) yapı özelliği olan ülkelerdir. Bu ülkelerde bir taraftan ileri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin pazar yapısına, ileri teknolojisine, gelişmiş sosyal ilişkilere, ileri kurum ve organizasyonlara denk gelineceği gibi, diğer taraftan geri kalmışlığın tipik özelliklerinden aile ekonomisi, geri ve ilkel teknoloji, durgun sosyal yapı, geleneksel kurum ve organizasyonlara rastlanılabilmektedir (Han ve Kaya, 2004: 13).

2.4. İKTİSADİ KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ

İktisadi büyüme ve kalkınma süreci hakkındaki bilgiler son 50 yıl içerisinde önemli ölçüde gelişmiştir. Özellikle 1950'lilerde ortaya çıkan Neo-klasik büyüme modeli (Solow 1956, 1957) iktisadi büyüme ve kalkınma literatürüne yol gösterici katkılar yapmıştır. Bunun yanında, Meier ve Stiglitz (2000)' e göre bu model toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimi gibi değişkenleri iktisadi büyümenin yakın belirleyicileri olarak modele katması, ne üçüncü dünya ülkelerinin deneyimlerinin ne de sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın açıklanmasında yeterli katkıda bulunamamıştır. Sonuç olarak, kalkınma ekonomisi alanında giderek artan bir şekilde neo-klasik büyüme denklemindeki değişkenlerinin yerini iktisadi büyüme ve kalkınmanın asıl belirleyicileri almaktadır. Bu konuyla ilgili literatüre bakıldığında üç önemli belirleyicinin olduğu anlaşılmaktadır (Bloch ve Tang, 2004: 245-246). Bunlar; *coğrafya, dışa açıklık ve kurumsal kalite* olarak sıralanmaktadır:

2.4.1.Coğrafya

Coğrafyanın uzun vadede iktisadi büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri çok yönlüdür (Bloch ve Tang, 2004:248). Ülkenin bulunduğu yer ve iklimin, gelir düzeyleri ve gelir artışı, nüfus artışı, hastalık yükü, doğal kaynakların bolluğu, ulaşım maliyetleri, tarımsal verimlilik, bilgi ve teknolojinin daha gelişmiş alanlardan yayılması coğrafyanın temel göstergeleridir (Rodrik, Subramanian ve Trebbi, 2002: 1; Gallup, Sachs ve Mellinger, 1998: 1).

Coğrafya ile iktisadi kalkınma arasında güçlü ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalardan Hall ve Jones (1999) yaptıkları analizler sonucunda ülkenin yer aldığı enlemin mutlak değeri ile kişi başına düşen gelir arasında pozitif korelasyon olduğunu ortaya koymuşlardır. Masters ve McMillan (2000) ise tarımsal verimlilikte kışın yaşanan don olaylarının pozitif etkilerini vurgulamıştır (Bloch ve Tang, 2004: 248).

Sachs ve Warner (1997) göre; enerji, değerli metaller vb. gibi aşırı doğal kaynakların bulunduğu yer toplam kişi başına geliri etkileyebilecek coğrafi faktördür. Büyük enerji yataklarının üzerinde bulunan ülkeler kişi başına yüksek gelir ortaya koymasına rağmen bu ülkeler 1965-90 döneminde düşük iktisadi büyüme ve sanayileşme oranı (enerji ve petrokimya sektörlerinin dışında) göstermektedir. Bu nedenle, Basra Körfezi'ndeki düşük nüfuslu OPEC ülkeleri çok yüksek seviyelerde kişi başına gelir fakat çok düşük büyüme oranları sergilemektedirler (Sachs, 1997: 4). Bu çalışmalarda coğrafya, ekvatordan uzaklık, tropikal bölgelerde bulunan toprak miktarı, ülkenin yer aldığı enlemin mutlak değeri ve ortalama sıcaklık gibi birçok gösterge kullanılarak yer almaktadır (Rodrik, Subramanian ve Trebbi, 2002: 2).

Coğrafya ile iktisadi kalkınma arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu savunan birçok çalışmaya karşın, gerçekte bu durumun tam tersinin olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Eğer coğrafya çok önemliyse doğal kaynak zengini olan ülkelerin doğal kaynak fakiri olan ülkelere göre daha hızlı bir büyüme ve daha yüksek kişi başına gelire sahip olmaları gerekirdi. Auty (1990), Gello (1988), Sachs ve Warner (1995, 1999, 2001) tarafından yapılan çalışmalarda 1960-1990 yılları arasında doğal kaynak zengini ülkelere 2-3 kat daha hızlı kişi başına gelir artışı ve büyüme oranı gerçekleştirdiklerini bulmuşlar (Bloch ve Tang, 2004: 249) ve ülkenin yer aldığı coğrafyanın sahip olduğu doğal kaynaklar ile gerçekleşen büyüme oranları arasında ilişki olmadığını kanıtlamaya çalışmışlardır.

2.4.2.Dışa Açıklık

İktisadi kalkınmanın belirleyicilerinden bir diğeri olan dışa açıklık, kişi başına geliri mutlak ve/veya karşılaştırmalı üstünlük ile doğrudan, teknoloji transferi ve artan ölçek ekonomileri ile dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Bloch ve Tang, 2004: 249).

İktisadi büyüme için ticaretin önemini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir: Dollar (1992), Levine ve Renelt (1992), Ben-David (1993), Barro ve Sala-i Martin (1995), Sachs ve Warner (1995), Harrison (1996), Lee (1996), Edwards (1998), Frankel ve Romer (1999), Harrison ve Hanson (1999), Rodriguez ve Rodrik (1999). Lee (1996), 1963-1983 döneminde, Kore için endüstri düzeyindeki verileri kullanarak yapmış olduğu analizde, ticaret korumasının hem emek verimliliği hemde toplam faktör verimliliğini azalttığı sonucuna ulaşmıştır (Bloch ve Tang, 2004: 250). Wacziarg (1998), 1970-1989 döneminde 57 ülke için 5 yıllık ortalamalardan oluşan bir panel kullanmış olduğu çalışmasında açıklığın büyümeyi artıran en önemli yolun yatırımlar olduğunu,

toplam etkinin % 60'ından fazlasını oluşturduğunu ortaya koymuştur (Rodriguez ve Rodrik, 2000: 314).

Bazı araştırmacılar ise dışa açıklık ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişki bulmuştur. Levine ve Renelt (1992) açıklığın iktisadi büyüme üzerindeki doğrudan etkisinin güvenilir olmadığını belirtmişlerdir. Açıklığın, sadece yüksek yatırımlar yoluyla büyümeyi dolaylı olarak etkilediğini savunmaktadırlar. Xu (2000), ABD'li çok uluslu şirketlerden yapılan teknoloji transferinin az gelişmiş ülkelerin verimlilik artışını olumlu yönde etkilediğine yönelik çok az kanıt bulmuştur.

Dışa açıklık ile iktisadi büyüme arasında her iki yönde ilişki olduğunu bulan araştırmalarda vardır. Greenaway, Morgan ve Wright (1998), ticaretin serbestleşmesi ile iktisadi büyüme arasındaki kısa vadeli ilişkiye dair ampirik kanıtları incelemiş ve hem olumlu hemde olumsuz bulgulara işaret etmişlerdir (Rodriguez ve Rodrik, 2000: 314). Harrison (1996), ticari açıklığın büyüme üzerindeki etkilerini panel veri kullanarak ve birkaç ticari açıklığı ls tahminlerini karşılaştırarak incelemiştir. Granger nedensellik testleri sonuçlarına göre açıklık ve büyüme birbirlerini her iki yönde etkilemektedir (Yücel, 2009: 36).

2.4.3.Kurumsal Kalite

Kurumlar, ekonomik performansın geliştirilmesinde veya engellenmesinde önemli rol oynayan yasal sistemden daha geniş siyasi kurumlara kadar uzanan resmi ve gayri resmi sosyo-politik düzenlemelerin kalitesini ifade etmektedir (Rodrik, 2002: 5). Douglas North'un ifadesiyle kurumlar “ oynanan oyunun kurallarını”, kurumsal yapının ise iktisadi faaliyetin itici veya teşvik edici unsuru olduğunu ifade etmektedir (Biber, 2010: 3). Kurumlar, insanlar arasındaki etkileşimleri oluşturan kısıtlamalar ve teşviklerin tamamını anlatmaktadır (Artan ve Hayaloğlu, 2013: 33).

Srdrlebilir ekonomik performansın gerçekleştirilmesinde gerekli olan temel kurumlar, mülkiyet haklarının korunması, yargının bağımsızlığı, şeffaf ve hesap verebilir siyasi yapı, etkin bir şekilde işleyen bürokrasi, yolsuzluktan uzak hkmet, politik özgürlüklerin güvence altına alınması gibi unsurlar kalite düzeyleri ile ülkenin ekonomik performansını etkilemektedir (Bloch ve Tang, 2004: 246; Gülalp ve Baldemir, 2006: 216; Biber, 2010: 16).

Ülkenin ekonomik performansının gelişimini teşvik edecek iyi kurumların sahip olduğu üç temel özellik şu şekildedir:

- Bireylerin mülkiyet haklarının güvence altına alınması (Alchian,2000: 202),
- Politikacılar ve bürokratların toplumun gelirleri ve yatırımlarını kendi çıkarları için kullanmasını engellemek,
- Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve daha verimli alanlara yönlendirme gücü bulmasıdır (Acemoğlu, 2003: 27).

Kurumların büyüme ve kalkınmayı etkileme mekanizmaları nelerdir? North ve Thomas (1973), Jones (1981) ve North (1981) tarafından yapılan çalışmalarda mülkiyet haklarının korunmaması iktisadi büyümenin en belirleyici faktörleri olan hem fiziksel hemde beşeri sermayeye yatırım yapılmasını engellediğini belirtmişlerdir. Knock ve Keefer (1985), Mauro (1995), Rodrik (1999) ve Hall ve Jones (1999) hepsi ülke çapında mülkiyet hakları ve iktisadi kalkınma ölçütleri arasındaki pozitif bağlantıyı destekleyen ekonometrik kanıtlar bulmuşlardır. Acemoğlu vd. (2001, 2002, 2003) kurumlar ve büyüme arasındaki ilişkiden ziyade nedenselliği araştırmaktadır. Daha güçlü kurumsal kalitenin daha yüksek kişi başına gelir ve daha az makroekonomik oynaklık ve krize neden olduğunu doğrulamaktadırlar (Bloch ve Tang, 2004: 246).

Gani (2007), 1996-2002 dönemi için 17 Asya ve Latin Amerika ülkesinde hukukun üstünlüğünün, yolsuzluğun kontrol altına alınmasının, yasama ve düzenleme kalitesinin artırılmasının ve politik istikrarın sağlanmasının, yatırım giriş performansını artırdığını dolayısı ile iktisadi büyümeye ve kalkınmaya katkıda bulunduğunu ifade etmiştir (Akın ve Erkuş, 2016: 7).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA VE İKTİSADİ KALKINMA

3.1. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN TARİHSEL SÜRECİ

3.1.1.Osmanlı İmparatorluğu'nda Dış Borçlanma

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde devletin hazinesi zengin kaynaklara sahipti. Eyaletlerden alınan vergiler ve elde edilen savaş ganimetleri devletin hazinesine yeni kaynaklar yaratıyordu. Ancak duraklama ve gerileme dönemlerinde bu durum tersine dönmüş ve sürekli mali kayıplar yaşanmıştır. Uzun süren savaşlar, yabancı devletlere ödenmek zorunda kalınan tazminatlar ve Saray'ın israfları, devletin hazinesinin giderlerinin önemli ölçülerde gelirlerinden fazla olmasına sebep olmuştu (Seyidoğlu, 2009: 662).

Cezar (1986)' a göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dış borçlanma girişimi 1789 yılında olmuştur. Kırım'ı Rusya'dan geri almak amacıyla Rusya'ya karşı başlatılan savaş (1787-1792) Osmanlı İmparatorluğunun zaten sıkıntılar içinde olan maliyesini daha da kötüleştirmiştir. Gerekli olan mali desteği sağlamak için Müslüman devletlerden borç almak için başlatılan girişimlerden sonuç alınamayınca bu defa 1789 yılında Flemenk'ten (Hollanda) borç istenmiştir. Bu girişimde sonuç vermeyince benzer bir girişim İspanya nezdinde yapılmış ancak oradan da sonuç alınamamıştır. Dolayısıyla bu ilk girişim borç alınmadan sonuçlanmıştır (Eğilmez, 2018: 126).

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında Kapitalist Batı ülkeleri ile peş peşe serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak açık pazar haline dönüşmüştür (Şahin, 2012: 25). Bunun sonucunda dış ticaret bilançosu açıkları giderek büyümeye başlamıştır. Dış ticaretten sağlanan vergi gelirlerinin Batılılara sağlanan ayrıcalıklar nedeniyle azalması, devletin bütçe açıkları ile birleşince Osmanlı İmparatorluğu büyük bir mali kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bu mali krizi atlatabilmek için finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla, öncelikle, tağış, Galata bankerlerinden borç alma ve kaime (faiz taşıyan kâğıt para) ihracı gibi yöntemlerle iç borçlanmayla sağlanan finansman, yapısal sorunların devam etmesinden dolayı bütçe açıklarını kapatamamıştır (Karluk, 2014: 189; Anbar, 2009: 29).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk dış borçlanma 1854 Kırım Savaşı'nın finansmanı için yapılmıştır. Zafarla sonuçlanan bir savaşın zamanla mali tutsaklığa dönüşecek olması ve Osmanlı Devleti, Avrupa'ya bağımlı kalması halinde karşılaşılabileceği tehlikeleri tahmin etmiş ve çeşitli gerekçelerle borçlanmaya karşı çıkmıştır (Efendi, 1977: 29). Özellikle yabancılardan borçlanmanın Osmanlı Devleti geleneğine aykırı ve onur kırıcı olarak düşünülmesi sebebiyle borçlanma girişimleri reddedilmiştir (Falay, 1989: 80). II. Mahmut döneminde de (1808-1838) dış borç sürekli gündeme getirilmiştir. Hatta İngiliz hükümeti ile yapılan görüşmelerde 1.000.000 sterlin alınması konusunda pazarlıklar gerçekleştirilmiştir.

1.000.000 sterline karşılık Akdeniz’de bulunan İngiliz filosuna kereste, buğday teslimatı yapılması teklifinde bulunmuşlardır (Nakiboğlu, Turan ve Berkman, 2017: 185).

1854 yılı Osmanlı İmparatorluğu’nda dış borçlanmanın başladığı yıl olmuştur. 24 Ağustos 1854 yılında Kırım Savaşı’nı finanse etmek amacıyla Londra’dan Dent, Palmer and Company ve Paris’ten Gold Schmit et Ass. Adlı kuruluşlardan 3.3 milyon Osmanlı Altın Lirası tutarında aldığı borca karşın eline geçen 2.640.000 milyon Osmanlı Altın Lirası olmuştur. % 1 lik bir komisyon ödenmiş ve faiz oranı % 6 olarak belirlenmiştir (Karluk, 2014: 189; Şahin, 2012: 25; Eğilmez, 2018: 127). Borç taksiti için Mısır Vergisinden 231.000 liranın doğrudan Fransa ve İngiltere bankalarına yatırılması yönünde karar alınmıştır (Yavuz, 2009: 206).

Osmanlı İmparatorluğu 1854 yılındaki ilk borçlanmasının Kırım Savaşı’nın giderlerini karşılamakta yetersiz kaldığı için 1855 yılında Kırım Savaşı’nı finanse etmek (silah alımı) için ikinci kez borçlanılmıştır. 1855 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa arasında borç anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu bu ülkelerden faiz oranı % 4 ile 5.500.000 Osmanlı Altın Lirası borçlanmıştır. Bu borç karşılığında, Mısır vergisinin 1854 borçlanmasından serbest kalan kısmı ile İzmir ve Suriye gümrüklerinin hasılatı karşılık olarak gösterilmiştir (Eğilmez, 2018: 127; Şeker, 2007: 126). Tablo 2’de Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dış borcunu aldığı 1854 yılından son borcunu aldığı 1914 yılına kadarki dış borçlanmalarını göstermektedir. Tabloda yer alan tutarlar yabancı para cinsinden alınan borçların Osmanlı Altın Lirası karşılıklarıdır.

3.1.2.(1854-1875) Dönemindeki Dış Borçlanmalara Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılındaki ilk borçlanmasından borcunu ödeyemeyecek durumda olduğunu ilan ettiği 1875 yılına kadar geçen 21 yıllık süre içerisinde 15 ayrı borçlanma yapmıştır (Aysal, 2013: 6). Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde 245.759.873 Osmanlı Lirası (OL) borçlanmış ancak bu borçlanmalardan eline geçen 134.221.281 OL olmuştur. Başka bir ifadeyle, ele geçen paranın borçlanılan miktara oranı % 54,63 olmuştur (Tuncel ve Yıldırım, 2014: 13).

Tablo 2. Osmanlı İmparatorluğu’nun (1854-1914) Dönemi Dış Borçlanması

Borçlanma Yılı	Borçlanmanın Nedeni	Alınan Borç Miktarı (Osm.Lirası)	Ele Geçen Miktar (Osm.Lirası)	Faiz Oranı (%)
1854	Kırım Savaşı Finansmanı	3.300.000	2.640.000	6 + 1
1855	Kırım Savaşı Finansmanı	5.500.000	5.500.000	4 + 1
1858	Kağıt paraların tedavülden kaldırılması	5.500.000	4.180.000	6 + 1

1860	Birikmiş iç ve dış borçların ödenmesi	2.240.942	1.400.588	6 + 2
1862	Kağıt paraların tedavülden kaldırılması	8.800.000	5.984.000	6 + 2
1863	Kağıt paraların tedavülden kaldırılması	8.800.000	6.248.000	6 + 2
1865	Dış ve iç borçların ödenmesi	6.600.000	4.356.000	6 + 2,44
1865	Dış ve iç borçların uzun vade değişimi	40.000.000	20.000.000	5
1869	Bütçe açığının kapatılması	24.444.442	13.200.000	6 + 1
1870	Rumeli demiryolu yapımı	34.848.000	11.194.920	3
1871	Dış borç taksitlerinin ödenmesi	6.270.000	4.577.100	6 + 1
1872	Dış borç taksitlerinin ödenmesi	5.302.220	5.222.686	9
1873	Dış borç taksitlerinin ödenmesi	6.936.600	6.832.551	5
1873	Bütçe açığının kapatılması	30.555.558	16.500.000	6 + 1
1874	Borç yapılandırması için tahvil ihracı	44.000.000	19.140.000	5 + 1
1877	Rusya ile savaşın giderleri için	5.500.000	2.860.000	5
1886	Alınan avansın ödenmesi için borçlanma	6.500.000	6.500.000	5 + 1
1888	Almanya'dan satın alınan askeri malzeme	1.650.000	1.152.352	5 + 2
1890	Eski borçları yenileriyle değiştirmek için	8.609.964	6.457.473	4 + 1
1890	Dalgalı borçların yapılandırılması	4.999.500	4.400.000	4 + 1
1891	1877 borçlanmasının yapılandırılması	2.663.000	2.397.000	4
1893	Bütçe açığının kapatılması	1.000.000	700.000	4 + 1
1894	Şark demiryolları borcu ödemesi için	1.762.000	1.260.600	4
1894	Önceki borçların yapılandırılması	631.000	580.000	3,5 + 0,35
1896	Girit İsyanı'nı bastırmak için borçlanma	3.272.720	2.771.000	5 + 0,5
1902	1886 borçlanmasının yapılandırılması için	3.467.000	2.713.600	4 + 1

Tablo 2'nin devamı

1903	Konya- Bağdat Demiryolu ödemesi	2.376.000	2.376.000	4 + 0,09
1903	1888 borçlanmasını yapılandırmak için	2.640.000	2.151.600	4 + 0,45
1903	Borçların yapılandırılması	32.738.772		4

1904	Bütçe açığının kapatılması	2.750.000	2.159.000	4 + 0,5
1905	Eski borç sözleşmesi şartları nedeniyle	5.306.664	4.248.932	4 + 0,5
1905	Almanya'dan satın alınan askeri malzeme	2.640.000	2.098.800	4 + 0,5
1906	1890 tarihli tahvillerin yenilenmesi	2.751.000	1.368.000	4
1908	Bağdat demiryolu için	9.988.000	9.988.000	4 + 0,88
1908	Bütçe açığının kapatılması	4.711.124	3.910.000	4
1909	Bütçe açığının kapatılması	7.000.000	5.845.000	4
1910	Soma-Bayındır demiryolu yapımı için	1.712.304	1.489.000	4
1911	Hüdeyde- Sana demiryolu yapımı için	1.000.000	820.000	4
1911	Bütçe açığının kapatılması için	7.040.000	5.737.000	4
1913	Konya Ovası sulaması için	818.970	818.970	5 + 1,107
1913	Tersanenin geliştirilmesi amacıyla	1.485.000	1.485.000	5,5
1914	Borçların yapılandırılması için	22.000.000	19.520.000	5 + 0,5
	TOPLAM	347.372.040	222.754.219	

Kaynak: Özdemir (2017)' den aktaran Eğilmez, M. (2018), Değişim Sürecinde Türkiye “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, Remzi Kitabevi, ss. 127-129.

1854-1875 döneminde alınan borçlar elverişsiz şartlarda diğer ülkelerin ödediği faizlerden çok daha yüksek faizlerle ve büyük miktarlarla yapılmıştır. Bu borçların büyük bir kısmı cari harcamalarda saray yapımında, donanmanın kurulmasında ve devlet memurlarının maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır. Ekonominin canlanması veya mali gelirleri artırıcı yatırımlara kaynak ayrılmamış ve böylece var olan borçların anapara ve faiz ödemelerini karşılayabilmek amacıyla yeniden borç alınarak borç batağına sürüklenmiştir (Yavuz, 2009: 206).

3.1.3.Mali Bağımsızlığın Yitirilmesi ve Düyun-u Umumiye İdaresi

Osmanlı İmparatorluğu 1876 yılında tüm borç anapara ve faizlerin ödemesini durdurmuş yani Devlet iflasını ilan etmiştir (Anbar, 2009: 31). Moratoryum ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu alacaklılarıyla anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlaşma son derece ağır koşullar içeriyordu. 1879'da damga, alkollü içki, balık avı, tuz ve tütünden alınan vergi gelirlerini 10 yıl boyunca iç borçlara karşılık alacaklılara bırakmıştır. Bu işlemleri yürütmek üzere Rüşum-u Sitte İdaresi kurulmuştur (Eğilmez, 2018: 130). Ancak iç alacaklılarla varılan bu anlaşma dış alacaklılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Osmanlı, 1878 Berlin Konferansı'nın ardından Avrupalı alacaklıların temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonucunda anlaşmaya varmış ve bir kararname çıkarmıştır. 20 Aralık 1881 tarihinde çıkarılan bu kararname eski takvimde Muharrem ayında çıkarıldığı için "Muharrem Kararnamesi" olarak adlandırılmıştır (Karluk, 2014: 190). Bu kararnamenin yayımlanması ile Galatalı Bankerler ile yapılan anlaşma sonucu kurulan Rüşum-u Sitte İdaresi feshedilmiş ve bu idarenin gelir kaynakları yeni kurulan Düyun-u Umumiye İdaresine aktarılmıştır. Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsız bir devlet olarak maliyesini yönetme, vergi koyma ya da kaldırma, vergi oranlarını değiştirme gibi hükümlerlik haklarının bir kısmını elinden almış olmaktadır (Eğilmez, 2018: 131; Seyidoğlu, 2009:662). Başka bir ifadeyle Düyun-u Umumiye İdaresi, devletin egemenlik haklarının açık bir ihlalidir.

3.1.4.(1882-1923) Döneminde Osmanlı Dış Borçlanması

1875'ten 1901'e kadar alınan yeni borçlar sınırlı kalmış, 1901'den sonra hem dış borçlanma yapılmış hem de dış borç ödemeleri yeni alınan borçları hızla geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Osmanlı Devleti'nin mali durumu iyice kötüleşmiştir (Karluk, 2014: 192).

Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun GSYH'sı 210.000.000 Osmanlı Lirası, devletin borçları ise 153,7 milyon Osmanlı Lirasıdır. Birinci Dünya Savaşı'na girmeden hemen önce Osmanlı İmparatorluğu'nda borç yükünü gösteren Devlet Borcu / GSYH oranı %73,1 gibi son derece yüksek bir orana ulaşmıştır (Eğilmez, 2018: 171).

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun 156,4 milyon Osmanlı Lirası dış borcu olduğu belirlenmiştir. Buna kısa vadeli borçlar dahil değildir. Dış borçlanmalarda en büyük pay sahibi olan Fransızların Osmanlı'dan alacağı 82,8 milyon Osmanlı Lirasıdır. Dış borçlanmanın % 53 gibi büyük bir bölümü Fransızlardan alınmıştır. Dış borç hesabında Fransızların ardından % 21 (32,8 milyon Osmanlı Lirası) pay ile Almanya, % 14 (21 milyon Osmanlı Lirası) pay ile İngilizler izlenmiştir (Şahin,2012: 27).

Alınan borçların büyük bir kısmı tüketime gitmiş, Rumeli, Bağdat, Soma-Bergama Demiryolları, Konya Ovası sulaması ile liman ve tersane gibi üretim faaliyetlerine çok küçük bir kısmı ayrılabilmiştir (Karluk, 2014: 192).

Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılında başladığı dış borçlanmayı, moratoryum ilan ettiği 1876 yılı ve 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra da

sürdürmüştür. 1882-1914 yılları arasında diğerlerinden daha iyi şartlarda 26 borçlanma daha yapmış ve böylece 1854-1914 döneminde toplamda 41 defa borçlanma yapmıştır.

1915-1922 yılları arasında ödenmesi gereken dış borçlar Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından alacaklılarına ödemesi yapılmıştır. 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile Türkiye Cumhuriyeti kurulunca, yeni yönetim, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni ve Uluslararası Mali Denetim Komisyonu'nu tanımadığını, vergi koyma ve alma yetkisinin Büyük Millet Meclisi Hükümetine ait olduğunu bildirmiştir. 1928 yılında Lozan Antlaşması ile Paris'te kurulan “ Türkiye Dış Borçları Komisyonu” ‘nda ödemelerin nasıl yapılacağı konusunda sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme ile alacaklıların haklarının korunması konusu kurulan karma bir meclise bırakılmıştır (Kopar ve Yolun, 2012: 356). Türkiye, Osmanlı borçlarının geri ödenmesini ilk borcu aldığı 1854 yılından tam 100 yıl sonra 1954'te tamamlamıştır. Osmanlı borçlarının tasfiyesi Türkiye Cumhuriyeti'nin 30 yılına mal olmuştur (Eğilmez, 2018: 132).

3.2. CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN 1980'E KADAR OLAN DÖNEMDE DIŞ BORÇLANMA

Türkiye Cumhuriyeti daha kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden devralınan dış borçların yükümlülüğü altına girerek ilk dış borçlanmasını yapmıştır (Karagöz, 2007: 102). Bu borçların kesin miktarı, Paris'te 22.04.1933 tarihinde alacaklı devletler ile yapılan anlaşma ile yaklaşık 65 milyon lira olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden kalan borçların finansmanı ve ulaştırma ağırlıklı yatırımların finansmanı amacıyla dış borçlanma gerçekleştirilmiştir (Adıyaman, 2006: 26).

Osmanlılardan kalan bazı özel statülü şirketlerin millileştirilmesi için 1930 yılında ABD'den 10 milyar dolarlık bir dış borçlanma gerçekleştirilmiştir. Millileştirmeler karşılığında yabancı şirketlere 517 milyon TL borçlanılmış ve bu borçlar dış borç senedi verilerek taksitlendirilmiştir (Zerenler, 2003: 205). Dolayısıyla bu borçlar, diğer dış borçlardan farklı olarak Türkiye'deki sermaye stoku içinde bir mülkiyet transferinden kaynaklanmıştır (Karluk, 2014: 195).

1931-1939 yılları arasında millileştirilen şirketler şunlardır (Karluk, 2014: 195): Mudanya-Bursa Demiryolları (31 Mayıs 1931), Samsun Sahil Demiryolları (23 Mayıs 1933), İzmir Rıhtım Şirketi (12 Haziran 1933), İstanbul Dok Rıhtım ve Antrepo Şirketi (23 Mayıs 1934), İzmir Kasaba ve Temdidi Demiryolları (31 Mayıs 1934), Aydın Demiryolları (30 Mayıs 1935), Ergani Bakır T.A.Ş. 'ne ait Deutsche Bank Und Diskonto Gessellschaft elinde bulunan 1,5 milyon liralık itibari hisse senedinin 850 bin liraya kadar satın alınması

(11 Haziran 1936), Ereğli Şirketi (31 Mart 1937), Şark Demiryolları (26 Nisan 1937), Anadolu Demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketi (2794 Sayılı Yasa), İstanbul Elektrik Şirketi (22 Haziran 1938), İzmir Telefon Şirketi (24 Haziran 1938), İstanbul Tramvay Şirketi (12 Haziran 1939), İstanbul Tünel Şirketi (21 Haziran 1939), Bursa ve Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketleri (13 Temmuz 1939).

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından bir yıl önce Türkiye, (1938) İngiltere'den dış ödeme güçlüklerini gidermek ve askeri ihtiyaçlarının karşılanması için 16 milyon strelın borçlanmıştı (Yavuz, 2009: 211). Savaştan önceki yıl Türkiye'nin döviz olarak ödenecek konsolide dış borcu 236 milyon ABD dolarıdır. Savaş yıllarında izlenen tarafsız dış politika sebebiyle her iki taraftan da kredi sağlanmıştı. 1940 yılında İngiltere ve Fransa'dan 164 milyon dolar, 1942'de Almanya'dan 100 milyon mark kredi alınmıştır. Savaş yıllarında Türkiye, Toplam olarak 127 milyon doları ekonomik, 187 milyon doları askeri kredi ve hibe olarak 314 milyon dolar kredi temin etmiştir. 1945 yılı sonunda konsolide dış borç tutarı, 439 milyon dolara ulaşmıştır (Karluk, 2014: 196). 1945 yılı sonunda dış borçlar tutarı 1939'a kıyasla % 266 oranında, yani 2,5 kattan daha fazla artış göstermiştir (Yavuz, 2009: 212).

Türkiye 1946-1950 döneminde toplam 391 milyon dolar dış kaynak kullanmıştır. Türkiye bu dönemde en fazla dış kaynağı ABD'den temin etmiştir. ABD, Türkiye'ye 177 milyon doları bağış, 117 milyon doları kredi olmak üzere toplam 294 milyon dolar kaynak kullanmasını sağlamıştır. Yabancı kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı 1948'de % 4,6, 1949'da % 3,9 ve 1950'de % 2,3 olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2012: 105).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya daha çok yönelmiş, OECD ve NATO'ya üye olmuştur. Bu yıllarda OECD'nin Avrupa'nın yeniden imarı için ABD 'nin yardımına ihtiyacı olduğuna dair hazırladığı rapor üzerine başlatılan Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye 225 milyon dolar düşmüştür (Karagöz, 2007: 102). Türkiye Marshall Planı kapsamında yardım aldığı 1948-1951 yılları arasındaki dönemde dış borcu % 800 artış göstermiştir (Karagöl, 2010: 5).

Türkiye'nin dış borcu 1951-1960 döneminde daha önce görülmemiş bir hızla artmış ve bu dönem sonunda yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bunda, 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin serbest ithalat politikasını benimsemesi önemli bir faktör olmuştur. Cumhuriyet tarihinde ilk moratoryumun ilan edilmesine bu dönemde mecbur olunmuş ve bundan dolayı mali düzenlemeye gidilmesi ve istikrar kararlarının alınmasını zorunlu kılmıştır (Yavuz, 2009: 212). 1957 yılında Paris'te yapılan görüşmelerde alacaklı ülkeler, Türk Hükümeti'nin ekonomik istikrara yönelik önlemler alınması şartıyla, vadesi gelmiş borçları ertelemeyi ve yeni krediler açılmasını kabul etmişlerdir. Böylece 4 Ağustos 1958 kararları olarak bilinen

istikrar kararları alınmış, Türk Lirası'nın dış değeri 1 dolar = 280 kuruştan, 1 dolar = 900 kuruşa düşürülmüştür. Paris'te yapılan bu görüşmeler sonucunda 359 milyon dolar civarında yeni kredi açılmıştır (Seyidoğlu, 2009: 659; Karluk, 2014: 197). Türkiye'nin dış borçları 1930-1960 döneminde % 410 gibi ciddi oranda artmıştır (Adıyaman, 2006: 26). Paris'teki görüşmeler sonucu vadesi gelen 420 milyon dolar borcun ertelenmesi yapılmıştır (Şahin, 2012: 121).

Türkiye'de, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle 1963 yılından itibaren "planlı kalkınma" dönemi başlamıştır. Dış borçlanmaya, yurtiçi tasarrufların yetersizliğini gidermek amacıyla başvurulmaya başlanılmıştır (Şimşek, 2012: 120). Dönemin başlangıcında Plan'ın finansmanını sağlamak için batılı ülkeler tarafından 12.07.1962 tarihinde OECD içinde "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" kurulmuştur (Karluk, 2014: 197).

Planlı kalkınmayla birlikte, Türkiye'nin dış kaynağa olan ihtiyacı hızlı bir artış göstermiştir. Bunda, alınan borçların geri ödenmesinde karşılaşılan güçlüklerin büyük etkisi olmuştur. Hızlı büyüme için gerekli olan kaynak dışarıdan temin edilmiş ve dış borçların GSMH içindeki payı %3 seviyesine ulaşmıştır. Planlı dönemde alınan dış borçların çok büyük bir kısmı konsorsiyumdan gerçekleştirilmiştir. 1963-1971 yılları arasında Türkiye konsorsiyumdan 2,878 milyon dolar talepte bulunmuş, Konsorsiyum 2,555 milyon dolarını taahhüt etmiş ve bunun fiilen kullanılan kısmı 2,311 milyondur. Planlı dönemde daha akılcı bir borçlanma politikası yürütülmüş ve Demokrat Parti dönemindeki (1950-1958) kötü duruma düşülmemiş, buna rağmen dış borç miktarı hızlı bir artış göstermiştir (Zerenler, 2003: 206).

1973-1974 yıllarında yaşanan petrol şokları sonucunda petrol fiyatları dört kat yükselmiş ve bu durum petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi derinden etkileyerek borç miktarını artırmıştır (Şahin, 2012: 158). 1973 yılında 131 milyon dolar olan dış borç petrol şokları sebebiyle 1974 yılında üç kat artarak 359 milyon dolara yükselmiştir (Karluk, 2014: 198). 1972-1977 döneminde kısa vadeli dış borçlar 190 milyondan 6,6 milyar dolara yükselmiştir. Ortalama borç faizi artmış, ortalama vade kısalmıştır. 1970 yılında 1,9 milyar dolar civarında olan dış borç stoku 1979'da 16 milyar dolara çıkmıştır. Bu borcun 11,6 milyar doları orta ve uzun vadeli, 4,4 milyar doları ise kısa vadeli borçlardan oluşmuştur. Bu borçların 10,9 milyar doları kamu kesimi tarafından, 6,7 milyar doları Hazine garantili özel kesim tarafından yapılmıştır (Şahin, 2012: 159).

3.3.(1980-1990) DÖNEMİNDE DIŞ BORÇLANMA

24 Ocak 1980 tarihinde Ekonomik İstikrar Programı'nın uygulamaya konulmasıyla birlikte bu tarihe kadar izlenen ekonomi politikalarında önemli bir dönüşüm meydana gelmiştir (Karluk, 2014: 199). Bu istikrar programı ile ithal ikameci politikalar bırakılarak dışa dönük ihracata dayalı ve ihracatı teşvik eden bir büyüme politikası benimsenmiştir. İhracatın teşvik edilerek Türkiye ekonomisinin dışa açılması döviz darboğazları ve dış borçlar bakımından önemli bir gelişme olmuştur. İhracatın yanında turizm ve işçi döviz girişini teşvik edici politikalar uygulanmasıyla dış borç ödemelerinin aksatılmadan yapılmasıyla dış borçlanma imkanlarını çoğaltmıştır (Yavuz, 2009: 214). Bu dönemde alınan bu önlemlere rağmen dış ticaretteki dengesizlikler giderilememiş ve özellikle 1983'den sonra dış borç yükü yeniden artarak 1979'daki seviyeyide geçmiştir (Karagöz, 2007: 103). 1984-1988 yılları arasında ise dış borç miktarı iki kat artmıştır.

Tablo 3. 1980-1990 Döneminde Dış Borçlanma Verileri

Yıllar	Toplam Dış Borç (milyon dolar)	Toplam Dış Borç Artış Hızı (%)	Kısa Vadeli Borçlar	Orta ve Uzun Vadeli Borçlar	Toplam Dış Borçlar İçinde Kısa Vadeli Borçların Payı (%)	Toplam Borçlar İçinde Uzun Vadeli Borçların Payı (%)
1980	15,163	-	1,805	13,358	11,90	88,10
1981	16,861	11,20	2,194	14,667	13,01	86,99
1982	17,619	4,50	1,764	15,855	10,01	89,99
1983	18,385	4,35	2,281	16,104	12,41	87,59
1984	20,659	12,37	3,180	17,479	15,39	84,61
1985	25,476	23,32	4,759	20,717	18,68	81,32
1986	32,101	26	6,349	25,752	19,78	80,22
1987	40,428	25,32	7,623	32,805	18,95	81,05
1988	40,722	1,23	6,417	34,305	15,76	84,24
1989	41,751	2,53	5,745	38,166	13,76	86,24
1990	49,035	17,45	9,500	39,535	19,37	80,63

Kaynak: Egeli, H. A. (1992), "Türkiye'nin Dış Borç Yapısının Analizi (1980-1990)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 128.

Tablo 3'de verilen dış borçların yapısına bakıldığında, orta ve uzun vadeli borçların, kısa vadeli borçlardan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 1980-1990 dönemindeki toplam borçların içindeki orta ve uzun vadeli borçların payı %88,1'den %80,6'ya düşerken, kısa vadeli borçların toplam dış borçlar içindeki payı %11,9'dan %19,4'e çıkmıştır. Özellikle 1990 yılında kısa vadeli dış borç stokundaki artışın önemli bir bölümünün ticari bankalara ait borç stokundaki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ticari bankalara ait borçlarda meydana gelen bu artış ise, özellikle döviz kredileri ile yurtdışında yerleşiklere ait döviz mevduatı hesaplarındaki artıştan kaynaklanmıştır (Egeli, 1992: 128).

3.4.(1991-2001) DÖNEMİNDE DIŞ BORÇLANMA

1990'lı yıllarda dış borç miktarındaki artışın devam ettiği Tablo 4'de görülmektedir. Dış borç miktarımız 1991 yılında 53, 623 milyon dolar olurken aynı yılda Dış Borç / GSYH oranı %26,7 olmuştur. Sürekli artan dış borç stokunda sadece 1994 yılında bir azalma olmuştur.

Tablo 4. 1991-2001 Döneminde Dış Borçlanma Verileri

Yıllar	Dış Borç (milyon dolar)	Borç Artış Hızı (%)	Kısa Vadeli	Uzun Vadeli	Dış Borç / GSYH
1991	53,623	2,37	9,117	44,506	26,7
1992	58,595	9,27	12,160	45,935	27,8
1993	70,512	20,34	18,473	52,039	29,6
1994	68,705	-2,56	11,187	57,518	38,8
1995	75,948	10,54	15,500	60,448	33,6
1996	79,299	4,41	17,072	62,227	32,6
1997	84,356	6,38	17,691	66,665	33,2
1998	96,351	14,22	20,774	75,577	35,6
1999	103,123	7,05	22,774	80,202	41,7
2000	118,602	15,01	22,291	90,301	44,7
2001	113,592	-4,22	28,301	97,189	57,7

Kaynak: Erkan, Çisil. Tutar, Erdinç. Tutar, Filiz. ve Eren, Vahit. (2012). “ Türkiye'nin Dış Borçlarının Analizi (1980-2012)” . International Conference on Eurasian Economies, ss. 314- 315; WEB_5.(2019). TCMB web site.

<https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/>. (28.03.2019).

1994 yılında azalan dış borç miktarı bu yıldan sonra artış trendine devam ederek 1995 yılında 75,948 milyon dolar olmuştur. 1994 ve 1996 yıllarında dış borçlanmaya çok az miktarlarda başvurulmuştur. Bunun nedeni ise, bu yıllarda dış borç servis ödemelerinin ağırlaşmasının hazineyi güç duruma düşürmesidir. Bu durumda ise, ülkemizin borç krizine doğru sürüklendiğini ve uluslararası finans kuruluşlarından kredi bulmakta güçlük çektiğini ortaya koymaktadır (Adıyaman, 2006: 29).

1996-1997 yıllarında azalma gösteren dış borç miktarı, 1998 ve 2000 yılları arasında yeniden artış göstermiştir. Dünyada yaşanan ekonomik krizler nedeniyle ihracatın azalması sonucunda iktisadi büyümenin sağlanması ve ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması için daha çok dış borçlanmaya başvurulmuştur. Ayrıca 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde iç borçların dış borçlarla karşılanması karara bağlanmış ve bu sebeple 2000 yılında dış borç miktarı önemli oranda artarak 118,602 milyon dolara çıkmıştır (Adıyaman, 2006: 29).

Tablo 4'de açıkça görüldüğü üzere özellikle 1999 ve 2000 yıllarında dış borç miktarında aşırı bir artış olmuş ve Dış Borç / GSYH'ya oranı % 40 seviyelerini aşmıştır. Hem GSYH'ya oranı hem de kısa vadeli dış borç yükünün bu dönemler ülkenin dış borç

riski altında bulunduğunu göstermektedir. Fakat burada belirtilmesi gereken, söz konusu dönemde politika yapıcılar tarafından öngörülmeven ekonomik krizler ve 17 Ağustos 1999 Depreminin meydana gelmiş olmasıdır (Erkan, vd. ,2012: 314).

2000 yılı Kasım ayının ikinci yarısında ve 2001 yılı Şubat ayında yaşanan krizler nedeniyle ekonomiden hızlı bir sermaye çıkışları yaşanmıştır. IMF'den bu kısa vadeli sermaye çıkışlarının yarattığı olumsuzları gidermek amacıyla 2000 yılı Aralık ayında 2,9 milyar dolar ve ekonomide yeniden istikrarı sağlamak için 2001 yılında ise 10,2 milyar dolar kaynak temin edilmiştir (Adıyaman, 2006: 29).

Türkiye'nin Dış Borçlar / GSYH oranı 1994-2000 yılları arasında %30-%50 arasında değişen değerler ile orta borçlu ülke konumunda iken, kriz yılı olan 2001 yılında bu oran %57,7'ye yükselerek çok borçlu ülke olmuştur.

3.5. 2002 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA

Dış borçlar arasında IMF'den (Uluslararası Para Fonu) sağlanan borçlar önemli yere sahiptir. 1961 yılında imzalanan ilk stand-by anlaşmasından (destekleme düzenlemesi) 2008'de sona eren 19. stand-by anlaşmasına kadar geçen yaklaşık 50 yıllık sürede, IMF'den 50 milyar dolara yakın kaynak kullanmıştır (Karluk, 2014: 201).

Türkiye, 1961 yılında başlayan IMF ile ilişkisinde, tarihinin en büyük borçlanmasını 2000, 2001 ve 2002 yıllarında yani krizin öncesinde ve sonrasında gerçekleştirmiştir. 2002-2010 yılları arasında yani 9 yılda yaklaşık olarak 22 milyar dolar geri ödeme gerçekleştirilirken, 14 Mayıs 2013 tarihinde son anapara taksitinin ödenmesiyle IMF'ye olan borç bitmiştir (Karagöl, 2010: 12; Karluk, 2014: 202). Tablo 5'te 1961-2008 döneminde Türkiye ile IMF arasında yapılan stand-by anlaşmaları verilmektedir.

Tablo 5. Türkiye Stand- by Anlaşmaları (1961 – 2008)

Stand-by No	Tarih	Tamamlanma veya İptal Tarihi	Süre	Önerilen Miktar (SDR Milyon)	Kullanılan Kota (SDR Milyon)
1. Stand-by	01.01.1961	21.12.1961	12	37,5	37,516
2. Stand-by	30.03.1962	31.12.1962	9	31	15

3. Stand-by	15.02.1963	31.12.1963	11	21,5	21,5
4. Stand-by	15.02.1964	31.12.1964	11	21,5	19
5. Stand-by	01.02.1965	31.12.1965	12	21,5	-
6. Stand-by	01.02.1966	31.12.1966	12	21,5	21,5
7. Stand-by	15.02.1967	31.12.1967	11	27	27
8. Stand-by	01.04.1968	31.12.1968	9	27	27
9. Stand-by	01.07.1969	30.06.1970	12	27	10
10. Stand-by	17.08.1970	16.08.1971	12	90	90
11. Stand-by	24.04.1978	19.07.1979	24	300	90
12. Stand-by	19.07.1979	17.06.1980	12	250	230
13. Stand-by	18.06.1980	17.06.1983	36	1,250	1,250
14. Stand-by	24.06.1983	23.06.1984	12	225	56,2
15. Stand-by	04.04.1984	03.04.1985	12	225	168,7
16. Stand-by	08.07.1994	26.09.1995	14	610,5	460,5
17. Stand-by	22.12.1999 21.12.2000	04.02.2002	36	15,038.4 (SFR*) 5,784	11,738.9 (SFR*) 5,784
18. Stand-by	04.02.2002	04.02.2005	36	12,821.2	11,914
19. Stand-by	11.05.2005	10.05.2008	36	6,662	6,662
Toplam				37,707	32,817

Kaynak: Karluk, S. R. (2014). Türkiye Ekonomisi *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*. Beta Dağıtım, 13. Baskı, İstanbul, s. 202.

* Özel Rezerv İmkânı (Special Reserv Facility)

2018 yılı verilerine göre brüt dış borç stoku 448,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılı sonunda 455 milyar dolar olan dış borç stokundaki düşüşün, borçlanma maliyetlerindeki artıştan dolayı özel sektörün borç çevriminde miktar azaltması sonucu olduğu ifade edilebilir.

Özel sektörün dış borcu 2017 yılında 317,854 milyar dolar, 2018'de yaklaşık 12 milyar dolar azalarak 305,882 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Kamunun dış borcu ise % 0,4'lük bir artış ile 137,065 milyar dolar seviyesine çıkmıştır.

Tablo 6. (2002-2018) Dönemindeki Dış Borçlanmalar

Yıllar	Brüt Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	Kamu (Kısa)	Özel (Kısa)	Kamu (Uzun)	Özel (Uzun)	Dış Borçlar / GSYH (%)
2002	129,601	915	13,854	63,618	29,212	54,8
2003	144,179	1,341	18,812	69,503	30,150	45,9
2004	161,160	1,840	27,076	73,828	37,006	40,0
2005	170,781	2,133	34,018	68,278	50,927	34,2

2006	208,007	1,750	38,539	69,837	82,204	38,0
2007	249,931	2,163	38,697	71,362	121,908	36,9
2008	280,866	3,248	47,390	75,086	141,075	36,2
2009	268,867	3,598	43,615	79,915	128,576	41,6
2010	291,760	4,290	71,389	84,819	119,697	37,8
2011	305,384	8,564	73,304	87,266	126,916	36,7
2012	342,154	13,324	88,079	92,983	140,680	39,3
2013	392,677	20,596	111,844	98,340	156,663	41,3
2014	405,732	21,447	113,349	99,821	168,631	43,4
2015	400,332	18,064	87,126	98,574	195,240	46,4
2016	409,251	19,720	81,490	103,654	203,566	47,4
2017	455,077	22,111	95,849	114,446	222,005	53,4
2018	448,452	21,376	89,932	115,689	215,950	57,2

Kaynak: WEB_4.(2019). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı web site. .

<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-raporlari>. (28.03.2019). WEB_5.(2019). TCMB web site.

<https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/>. (28.03.2019).

*TCMB borçlanması dahil değildir.

Dış borç stokunda döviz bazlı düşüş olmasına karşın Türk Lirası'ndaki değer kaybı dış borç stokunun GSYH'ya oranında artışa sebep olmuş ve brüt dış borç stoku / GSYH oranı 2002 yılından şüana kadar en yüksek seviyesine çıkarak 2018 yılında % 57,2 olarak gerçekleşmiştir. Dış borcun GSYH'nın yarısını 2001,2002, 2017 ve 2018 yıllarında aşmıştır. Bu oran kriz yılları olan 2001'de %57,7, 2002'de %54,8 olmuştur. 2005 yılında %34,2'ye kadar indirilen bu oran, 2012 yılına kadar da (2009 yılı hariç) % 40'in altında seyretmiştir. 2013 yılından itibaren artmaya başlayan dış borç stoku / GSYH oranı 2017 yılında %50'yi aşarak %53,4 ve 2018'de %57,2 olarak gerçekleşmiştir. Burada söz konusu olan (dış borç / GSYH oranının %40'in altında olduğu) dönemde TL'nin değerli seyretmesi nedeniyle GSYH'nın yüksek görünmesi de rol oynamıştır.

1994 yılında dış borcun dörtte üçü kamunun dörtte biri özel sektörün borcuyken bu durum zamanla tersine dönmüş 2016 ve 2017 yıllarında toplam dış borcun yalnızca %30'u kamu, %70'i ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında dış borcun azalmış olması durumu çok değiştirmemiş ve özel sektörün borcu %70'ler seviyesinde olmuştur.

3.6. TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİ

Tablo 7. Dış Borç Göstergeleri (2000 – 2018)

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku / GSYH	Toplam Dış Borç / İhracat	Dış Borç Servisi / İhracat	Dış Borç Faiz Servisi / İhracat
2000	44,7	427,009	71,4	20,5
2001	57,7	362,508	71,7	20,8

2002	54,8	359,4133	70,9	15,7
2003	45,9	305,127	53,1	13,3
2004	40,0	255,133	44,5	10,4
2005	34,2	232,430	47,0	10,3
2006	38,0	243,041	41,9	9,1
2007	36,9	232,988	41,6	8,8
2008	36,2	212,733	37,8	8,1
2009	41,6	263,226	53,1	9,0
2010	37,8	256,192	45,8	6,9
2011	36,7	226,366	37,9	6,5
2012	39,3	224,419	34,7	6,2
2013	41,3	258,675	37,1	6,3
2014	43,4	257,427	31,7	6,3
2015	46,4	278,319	34,1	6,7
2016	47,4	287,133	51,6	7,3
2017	53,4	289,870	51,4	7,6
2018	57,2	266,988	-	8,1

Kaynak: WEB_3.(2019). T.C. Ticaret Bakanlığı web site.

<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. (26.03.2019)

WEB_4.(2019). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı web site. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-raporlari>. (28.03.2019). WEB_5.(2019). TCMB web site.

<https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/>. (28.03.2019). WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019).

*1998 yılından itibaren yeni Milli Gelir Serisine geçildiğinden GSYH'ya oranı olarak hesaplanmıştır.

Toplam Dış Borç Stoku / GSYH: Bir ülkedeki üretim ile dış borçlanma karşılaştırmasını gösteren bu oran, Tablo 7 incelendiğinde 2000'de % 44,7 iken krizin etkisiyle 2001 yılında %57,7'ye yükselmiş ve 2002 yılında yaklaşık olarak %3'lük bir azalma ile %54,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran 2003-2016 yılları arasında dış borç stoku artmasına rağmen GSYH'nın daha hızlı büyümesi ile azalma eğilimine girmiş, zaman zaman dalgalanma gösterse de %50'nin altında kalmıştır. 2013 yılında %41,3, 2014'te % 43,4, 2015'te %46,4, 2016'da %47,4 olarak artış eğilimine giren bu oran 2017 yılı itibariyle %50 kritik seviyesini geçerek %53,4 ve 2018 yılında %57,2'e çıkmış ve böylece son iki yıldır %50'nin üstüne çıkması sonucu Türkiye, çok borçlu ülke konumuna gelmiştir.

Toplam Dış Borç / İhracat: Bir ülkenin borç ödeme kapasitesini gösteren bu oran, 2000-2018 yılları arasında en yüksek %427,1 ile 2000 yılında gerçekleşmiştir. Bu oran, dış borçlanmanın sürekli artış göstermesi ve krizin etkisiyle ihracatın azalması sonucu artmıştır. Bu rasyoda, ihracatta yaşanan hızlı artışın etkisiyle 2001 yılından başlayarak olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 2001 yılında %362,5, 2002'de %359,4'e, 2003'te %305,1'e gerilemiş ve 2000-2018 yılları arasında en düşük değeri 2008 yılında %212,733 olarak gerçekleşmiştir. 2004-2014 döneminde bu oran %165 - %275 aralığında olduğu için bu

dönemde Türkiye, orta derecede borçlu ülke konumundan 2015 yılında %278,3, 2016'da %287,1 ve 2017 yılında %289,8 gerçekleşmesiyle yüksek borçlu ülke konumuna gelmiştir. Ancak 2018 yılında dış borçlanma miktarındaki azalma ve ihracatın yükselmesi sonucu bu oran %266,9'a gerileyerek üç yılın ardından ülke tekrar orta derede borçlu ülke olmuştur.

Dış Borç Servisi / İhracat: Bu oran, bir ülkenin dış borçlarının ödenmesinde ihracat yoluyla elde ettiği döviz miktarının ne kadarlık bir kısmının kullanıldığını göstermektedir. Bu oran, 2000 yılında %71,4, 2001'de %71,7 ve 2002'de %70,9 ile en yüksek seviyelerdedir. Bu yıllarda bu oranın bu kadar yüksek olması ülkenin dış borç ödemelerinde zorlandığını ortaya koymaktadır. 2008 yılında %37,8 olan bu oran, küresel ekonomik krizin etkisiyle ihracatın azalması sonucu 2009 yılında %53,1'e çıkmıştır. 2010 yılından itibaren azalma gösteren Dış Borç Servisi / İhracat oranı 2014 yılında süreç içerisindeki en düşük seviyesi olan %31,7'ye düşmüştür. Ancak 2017 yılında %51,6 ve 2018'de %51,4'e yükselmiştir. Bu süreç içerisinde bu oran kritik seviye olan %30'un altına hiç inmemiş olmasından dolayı Türkiye, bu rasyo açısından çok borçlu ülke konumunda bulunmaktadır.

Dış Borç Faiz Servisi / İhracat: Bu oran, 2000 yılında %20,5 ve 2001'de %20,8 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Türkiye, 2000 ve 2001 yıllarında %20 kritik seviyeyi aştığı için çok borçlu ülke olmuştur. Ancak 2002 yılında %15,7 ve 2003'de %13,3 olarak gerçekleşen bu oranlar ile ülkemiz orta borçlu ülke seviyesine inmiştir. 2004 yılından itibaren azalma eğilimine giren bu oran 2004-2018 yılları arasında %12'nin altında kalmıştır. Türkiye'nin en istikrarlı performans gösterdiği orandır.

Tablo 8. Dış Borç Göstergeleri (2000-2018)

Yıllar	Dış Borç Servisi / GSYH	Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku	Cari İşlemler / GSYH	İhracat / İthalat
2000	8,0	28,984	-3,63	51,0
2001	12,3	26,721	1,9	75,7
2002	12,1	29,377	-2,63	69,9
2003	8,9	31,186	-2,41	68,1
2004	7,5	33,356	-3,51	64,8

2005	7,3	40,984	-4,20	62,9
2006	7,1	44,390	-5,6	61,3
2007	7,1	44,409	-5,5	63,1
2008	6,9	41,627	-5,1	65,4
2009	9,0	41,740	-1,8	72,5
2010	7,2	37,705	-5,8	61,4
2011	6,1	36,185	-8,9	56,0
2012	6,0	40,184	-5,5	64,5
2013	5,9	37,659	-6,7	60,3
2014	5,3	34,956	-4,7	65,1
2015	5,7	31,986	-3,7	69,4
2016	8,5	31,651	-3,8	71,8
2017	9,5	29,922	-5,6	67,1
2018		29,087	-3,5	75,3

Kaynak: WEB_3.(2019). T.C. Ticaret Bakanlığı web site.

<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. (26.03.2019)

WEB_4.(2019). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı web site. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-raporlari>. (28.03.2019). WEB_5.(2019). TCMB web site.

<https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yilli+k+Rapor/>. (28.03.2019). WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>.(28.03.2019).

Dış Borç Servisi / GSYH: Bir yıl içinde ülke üretiminin ne kadarının dış borç ödemelerine ayrıldığını gösteren bu oran, 2000 yılında % 8,0 iken, 2001’de ülke ekonomisinde yaşanan daralmanın etkisiyle % 12,3’e yükselmiştir. 2002 yılında ise %12,1’e gerileyen bu oran 2003’te ise GSYH’da yaşanan hızlı artışın etkisiyle %10’un altına düşmüş ve %8,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu gösterge zaman zaman dalgalanma gösterse de (%5-%10 aralığında) 2003-2018 aralığında %10’u aşmamıştır.

Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku: 2000 yılında yaklaşık %29 olan bu oran, 2001 yılında krizinde etkisiyle %26’ya düşmüştür. Oranın küçük olması dış ödemelerde zorluk yaşandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 2001’de yapılan dış borç ödemelerinde zorluk yaşandığını göstermektedir. 2002 yılından itibaren 2007 yılına kadar sürekli artmış ve 2007 yılı yaklaşık %44,5 ile dış ödemelerin en rahat yapıldığı yıl olmuştur. 2008’de %42’ye gerileyen bu oran 2018 yılına kadar küçük dalgalanmalar yaşanmıştır. 2009 yılında küresel krizinde etkisiyle %37,7’ye, 2018 yılına gelindiğinde ise %29’a gerilemiştir.

Cari İşlemler / GSYH: Dış kaynak ihtiyaç oranı olarak da adlandırılan bu oran, 2001 yılında cari işlemler dengesinde fazla verilmesiyle bu oran 2000 yılında negatif iken 2001’de pozitive dönmüş ve böylece gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşılmıştır. TL’nin değer kaybetmesi ve iç talepteki daralma, dış ticaret açığını azaltmış ve cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Fakat yukarıdaki tabloda gerekli bölüm incelendiğinde bu durumun geçici bir düzelme olduğu sadece 2001 yılında bir cari fazla verildiği görülmektedir. 2002 yılından itibaren ise yeniden cari açık verilmiştir. Bu dönem içerisinde dalgalanmalar gösteren bu

oran en fazla cari işlemler açığı % -8,9 ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2000-2018 döneminde 2001 yılı hariç diğer yıllarda cari açık vererek dışa bağımlı ve krizlerden çok daha hızlı etkilenen ülke konumunda yer almıştır. 2018’de dış kaynak ihtiyaç oranı bir önceki yıla göre azalarak %-3,5 olmuştur.

İhracat / İthalat: İhracatın ithalatı karşılama oranı olarak da bilinen bu oran 2000 yılında %51 iken 2001 yılında ekonomik krizinde etkisiyle ithalattaki büyük düşüş ve ihracatta azda olsa artış meydana gelmesiyle %75,7’ye yükselmiştir. 2002 yılında %69,9’a, 2006’da %61,3’e gerilemiştir. 2001’de döviz gelirleri döviz giderlerinden fazla iken 2002-2006 döneminde ise döviz gelirleri giderek azalırken döviz giderleri artmıştır. 2007-2009 döneminde tam tersi bir durum yaşanmıştır. Zaman zaman dalgalanmalar gösteren bu oran, 2016’da %71,8, 2017’de %61,1’e düşmüş, 2018 yılında ise %75,3 yükselmiştir.

3.7. TÜRKİYE’DE İKTİSADİ KALKINMANIN ÖLÇÜLMESİ

GSYH ve Kişi Başına GSYH: Tablodan da görüldüğü üzere GSYH 2000 yılında 271,546 milyon dolar iken 2001’de krizinde etkisiyle 200,650 milyon dolara düşmüştür. Kişi başına GSYH, 2000 yılında 4,229 dolardan, 2001’de 3,084 dolara inmiştir. 2008 yılına kadar artış eğilimine giren GSYH aynı yıl 774,367 milyon dolara çıkmış, 2009 yılında küresel ekonomik krizinde etkisiyle 646,894 milyon dolara gerilemiştir. Kişi başına GSYH açısından bakıldığında 2008 yılında 10,931 dolara kadar yükselmiş, 2009’da ise 8,980 dolara düşmüştür. 2010 yılından itibaren artış gösteren her iki göstergede 2014’ten sonra azalmaya başlamış 2018 yılına gelindiğinde GSYH 784,087 milyon dolar, Kişi Başına GSYH 9,632 dolar olmuştur.

Tablo 9. Türkiye’nin GSYH ve Kişi Başına GSYH’sı (2000-2018)

Yıllar	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Milyon Dolar)	Kişi Başına GSYH (Dolar)
2000	271,546	4,229
2001	200,650	3,084
2002	236,356	3,581
2003	314,049	4,698
2004	402,668	5,961

2005	499,741	7,304
2006	547,585	7,906
2007	678,635	9,656
2008	774,367	10,931
2009	646,894	8,980
2010	772,366	10,560
2011	831,691	11,205
2012	871,122	11,588
2013	950,350	12,480
2014	934,855	12,112
2015	861,879	11,019
2016	862,744	10,883
2017	851,045	10,602
2018	784,087	9,632

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>.(28.03.2019).

Satınalma Gücü Paritesi (PPP \$): Tablo 10’da Türkiye’nin satınalma gücü paritesi ve bu pariteye göre hesaplanmış kişi başına reel GSYH’sı verilmektedir. 2000 yılında Türkiye’de kişi başına GSYH’sı 4,229 dolar, satınalma gücü paritesiyle hesaplanan kişi başına reel GSYH’sı ise 9,433 dolardır. Bu durumda 4,229 dolar yıllık geliri olan Türk vatandaşı ile bir Amerikan vatandaşı karşılaştırıldığında Türk vatandaşı o para ile 9,433 dolarlık alışveriş yapabilmekte iken Amerikan vatandaşı ise 4,229 dolarlık alışveriş yapabilir. Bir başka deyişle aynı miktar dolar geliri kazanan bir Türk vatandaşı, Amerikan vatandaşına göre iki kat daha fazla alışveriş yapma imkanına sahip olmaktadır. Bu aradaki fark ise satın alma gücü paritesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 10. Türkiye’nin Satınalma Gücü Paritesi

Yıllar	Satınalma Gücü Paritesi (PPP \$)	Kişi Başına Reel GSYH (ABD \$)
2000	0,28	9,433
2001	0,41	9,082
2002	0,59	9,208
2003	0,74	9,491
2004	0,79	10,746
2005	0,83	11,773
2006	0,84	13,496

2007	0,85	14,715
2008	0,88	15,901
2009	0,90	15,333
2010	0,92	17,264
2011	0,97	19,517
2012	1,02	20,549
2013	1,07	22,314
2014	1,10	24,159
2015	1,16	25,986
2016	1,25	26,677
2017	1,37	28,607
2018	1,56	-

Kaynak: WEB_2. (2019). OECD web site. <https://www.oecd.org/eco/outlook/interim-economic-outlook-march-2018.htm>. (20.02.2019).

Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (PQLI): Bu endeksin bileşenleri ve endeksin değerleri aşağıdaki Tablo 11’de gösterilmektedir. 2005 – 2017 yılları arasında bebek ölüm oranları sürekli azalırken doğumda beklenen yaşam süresi ile okuma yazma oranı ve bu bileşenlerle hesaplanan endeks değeri sürekli artış göstermektedir.

Tablo 11. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi ve Bileşenleri (2005-2017)

Yıllar	Bebek Ölüm Oranı*	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Okuma Yazma Oranı	PQLI**
2005	23	72,5	88,2	89,7
2006	21,5	72,9	88,1	90,4
2007	20,1	73,2	88,7	91,4
2008	18,8	73,5	90	91,9
2009	17,5	73,9	90,8	92,7
2010	16,4	74,2	92,7	93,8
2011	15,3	74,4	94,1	94,5
2012	14,3	74,7	94,9	95,2
2013	13,4	75	95,3	95,7
2014	12,5	75,2	95,4	96,1
2015	11,7	75,5	95,6	96,5
2016	10,9	75,8	95,9	97

Kaynak: WEB_7. (2018). UNDP web site. <http://hdr.undp.org/en/data>. (21.042019).

*1000 canlı doğumda.

**PQLI değerleri tarafımca hesaplanmıştır.

İnsani Gelişme Endeksi (İGE): Tablo 12’deki veriler incelendiğinde, 2000-2017 yılları arasındaki İnsani Gelişme Endeksi verilerine göre Türkiye, 2000-2005 yılları arasında orta insani gelişme kategorisinde iken, 2005-2017 döneminde ise yüksek insani gelişme kategorisine çıkmıştır. 2016 yılında insani gelişmişlik açısından ülkeler arasındaki sıralamada 65’inci iken 2017 yılında bir basamak yükselerek 64’üncü sırada yer almıştır.

Tablo 12. İnsani Gelişme Endeksi ve Bileşenleri (2000-2017)

Yıllar	Kişi Başına GSYH (PPP \$)	Beklenen Eğitim Süresi	Ortalama Okul Yılı	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	İnsani Gelişme Endeksi
2000	13,862	11,1	5,5	70	0,655
2001	-	11,6	5,6	70,6	0,662
2002	-	12	5,7	71,1	0,672
2003	-	12,1	5,8	71,6	0,679
2004	-	12	5,9	72,1	0,685
2005	16,310	11,9	6	72,5	0,69
2006	17,251	12,3	6,1	72,9	0,701
2007	17,901	12,6	6,2	73,2	0,708
2008	17,837	12,5	6,3	73,5	0,71
2009	16,783	13	6,5	73,9	0,718
2010	17,959	13,8	6,7	74,2	0,734
2011	19,661	14,3	7,2	74,4	0,753
2012	20,282	14,4	7,5	74,7	0,76
2013	21,651	14,8	7,7	75	0,771
2014	22,402	15,2	7,6	75,2	0,778
2015	23,388	15,2	7,8	75,5	0,783
2016	23,756	15,2	8	75,8	0,787
2017	25,129	15,2	8	76	0,791

Kaynak: WEB_7. (2018). UNDP web site. <http://hdr.undp.org/en/data>. (21.042019).

Gelir Dağılımı: TÜİK verilerine göre Gini Katsayısı 2004 yılında 0,40 iken 2005 yılında bir önceki yıla göre 0,02 puanlık bir iyileşme sonucu 0,38 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında ise Gini Katsayısı 0,428'e çıkmış ve gelir dağılımında bozulma meydana gelmiştir. 2006 yılında toplumun en zengin %20'sinin gelirinin, en yoksul %20'sinin gelirine oranı (P80/P20) 9,6 olurken, 2007'de bu oran 8,1'e ve Gini Katsayısı ise 0,406'ya gerileyerek gelir dağılımında iyileşme olduğunu ortaya koymuştur. 2009 yılında Gini katsayısında bir önceki seneye göre 0,01 puanlık bozulma ile 0,415 olurken aynı yıl P80/P20 oranı 8,5 olmuştur. 2010 yılında Gini katsayısında 0,013 puanlık bir iyileşme olmuş ancak 2011 yılında 0,002 puan artarak Gini katsayısı 0,404 aynı yıl P80/P20 oranı 8,0 olmuştur. 2015 yılına kadar gelir dağılımında iyileşmeler olmuştur. 2015 yılından itibaren gelir dağılımında bozulmalar başlamış ve Gini katsayısı bir önceki seneye göre 0,006 puanlık artışla 0,397 olmuştur. 2016 yılında 0,404'e, 2017 yılında ise 0,001 puanlık artışla 0,405 olarak gerçekleşmiş ve gelir dağılımında adaletsizlik artmıştır.

Tablo 13. Türkiye'de Gini Katsayısı ve P80/P20 (2004-2017)

Yıllar	P80/P20	Gini Katsayısı
2004	-	0,40
2005	-	0,38
2006	9,6	0,428
2007	8,1	0,406

2008	8,1	0,405
2009	8,5	0,415
2010	7,9	0,402
2011	8,0	0,404
2012	8,0	0,402
2013	7,7	0,400
2014	7,4	0,391
2015	7,6	0,397
2016	7,7	0,404
2017	7,5	0,405

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>.(28.03.2019).

3.8. TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE

Eğitim: Eğitimin göstergelerinden biri olan okuma yazma oranı 2005-2017 yılları arasında sürekli artmıştır. Bir diğer gösterge olan ortalama okul yılında 2000-2017 döneminde devamlı yükselmiştir. Net okullaşma oranı, dönem içerisinde dalgalanmalar göstermiştir. 2000-2001 eğitim öğretim yılında ilköğretimde öğretmen başına 30 öğrenci düşerken, bu oran 2017-2018 döneminde ilkokulda 17 öğrenciye kadar inmiştir. Aşağıdaki tabloda yıllara göre bu veriler gösterilmiştir.

Tablo 14. Türkiye’de Yıllara Göre Eğitim Göstergeleri (2000-2017)

Yıllar	Okuma Yazma Oranı	Ortalama Okul Yılı	Net Okullaşma Oranı (%)	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı
2000	-	5,5	95,3	30	2000-2001*
2001	-	5,6	92,4	28	2001-2002*
2002	-	5,7	91,0	28	2002-2003*
2003	-	5,8	90,2	27	2003-2004*
2004	-	5,9	89,7	26	2004-2005*
2005	88,2	6	89,8	27	2005-2006*
2006	88,1	6,1	90,1	26	2006-2007*
2007	88,7	6,2	97,4	24	2007-2008*
2008	90	6,3	96,5	23	2008-2009*
2009	90,8	6,5	98,2	22	2009-2010*
2010	92,7	6,7	98,4	21	2010-2011*
2011	94,1	7,2	98,7	20	2011-2012*
2012	94,9	7,5	98,9	20	2012-2013**
2013	95,3	7,7	99,6	19	2013-2014**
2014	95,4	7,6	96,3	18	2014-2015**
2015	95,6	7,8	94,9	18	2015-2016**
2016	95,9	8	91,2	17	2016-2017**
2017	96,2	8	91,5	17	2017-2018**

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019), WEB_7. (2018).

UNDP web site. <http://hdr.undp.org/en/data>. (21.042019).

*İlköğretim düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının olduğu öğretim yılı.

**İlkokul düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısını olduğu eğitim-öğretim yılı.

Sağlık: Beşeri sermayenin bir diğer önemli göstergesi olan Sağlık’a yapılan toplam harcamaların GSYH’ya oranı 2000 yılında %4,8 iken bu oran 2009 yılına kadar artış göstermiş, 2010 yılından itibaren azalmıştır.

Tablo 15. Türkiye’de Sağlık Harcamalarının GSYH’ya Oranı (2000-2018)

Yıllar	Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH'ya Oranı (%)	GSYH
2000	4,8	271,546
2001	5,1	200,650
2002	5,2	236,356
2003	5,2	314,045
2004	5,2	402,668
2005	5,2	499,741
2006	5,6	547,585
2007	5,8	678,635
2008	5,8	774,367
2009	5,8	646,894
2010	5,3	772,366
2011	4,9	831,691
2012	4,7	871,122
2013	4,7	950,350
2014	4,6	934,855
2015	4,5	861,879
2016	4,6	862,744
2017	4,5	851,045
2018	-	784,087

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019).

Nüfus: Ülkenin nüfusu, 2000 yılında 63.174.483 kişi iken 2018 yılının sonunda (18 yıllık sürede) nüfus 19 milyon kişi artmıştır. 2000-2018 döneminde nüfus ortalama her yıl 1 milyondan fazla artmış diye ifade edilebilir.

Tablo 16. Türkiye'nin Yıllara Göre Nüfusu ve Nüfus Artış Hızı (2000-2018)

Yıllar	Nüfus Artış Hızı (%)	Nüfus
2000	1,50	63.174,483
2001	1,47	64.100,297
2002	1,44	65.022,300

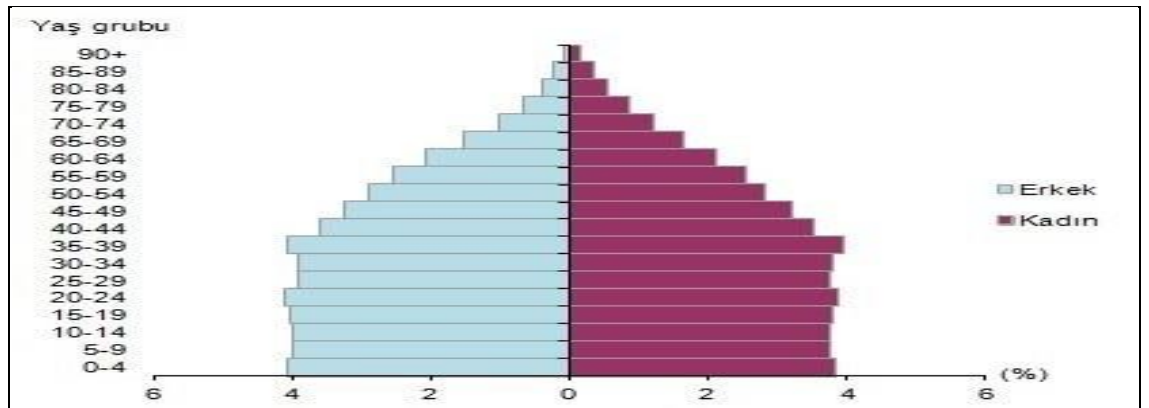
2003	1,41	65.938,265
2004	1,38	66.845,635
2005	1,34	67.743,052
2006	1,30	68.626,337
2007	1,27	69.496,513
2008	1,25	70.363,511
2009	1,25	71.241,080
2010	1,26	72.137,546
2011	1,28	73.058,638
2012	2,20	75.627,384
2013	1,38	76.667,864
2014	1,34	77.695,904
2015	1,35	78.741,053
2016	1,36	79.814,871
2017	1,25	80.810,525
2018	1,47	82.003,882

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019).

Ülke nüfusunun yaşlarına göre bölünüşünü gösteren şekle “Yaş Piramidi” denilmektedir. Piramidin bir tarafında kadın diğer tarafında ise erkek nüfus yer almakta ve taban üzerinde aşağıdan yukarıya doğru sıralanmaktadır. Piramidin tabanı geniş, üst kısmı ince ve kısa olursa çocuk nüfusu fazla yaşlı nüfusu az demektir. Taban dar, üstü geniş ve uzun olursa, çocuk nüfusu az yaşlı nüfusun fazla olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. İlk duruma gelişmekte olan ülkeler, ikinci duruma gelişmiş ülkeler örnek olarak gösterilir (Karluk, 2014: 18). Türkiye’nin yaş piramidinin tabanı geniş üst kısmı ise ince ve kısadır.

Şekil 3. Türkiye’nin Yaş Piramidi

Kaynak: WEB_6. (2019). TÜİK web site.

<http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMANIN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ: EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. LİTERATÜR

Bu konu ile ilgili literatür özeti, bir tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 17. Dış Borçlanma ile İktisadi Kalkınma İlişkisine Yönelik Bazı Çalışmalar

Yazar (Yıl)	Ülke(ler) ve Dönem	Model	Değişkenler	Bulgular
Fan ve Rao (2003)	44 GOÜ/ 1980-2002	GMM	Kamu Harcamaları (Savunma, Eğitim, Sosyal Güvenlik ve Refah, Tarım), Toplam GSYH, Toplam Nüfus, Tarım GSYH'sı, Tarım Nüfusu Okuryazarlık Oranı.	Kamu harcamalarının çeşitli tiplerinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde farklı etkileri olduğu sonucunu elde etmiştir.
Lora ve Olivera (2007)	50 GOÜ 1985-2003	OLS, Arellano Bond Testi.	Sosyal Harcamaların, Eğitim Harcamaları Ve Sağlık Harcamalarının GSYH'da payı, Kamu Borcunun GSYH'daki payı (iç ve dış borç), Resmi Borç, IMF Borcu, Çok Taraflı Borç, İkili Borç'un GSYH'daki Payı, Mali Bilanço, Borç Servisi, Ana Bilanço, Birincil Harcamaların GSYH'daki Payı, Toplam Gelir'in GSYH'daki Payı, GSYH.	Daha yüksek bir borç stokunun genel kamu harcamaları ve sosyal harcamaları azalttığı sonucunu elde etmiştir. Borç arttıkça hem eğitim hemde sağlık harcamaları olumsuz yönde etkilenir.
Chaudhry, Malik ve Ramzan (2009)	Pakistan / 1973-2006	ADF Testi	Reel Tasarruflar, Faiz Oranı (Banka Mevduatı ve Banka Avansı), GSYH, Dış Borç, Reel Yatırım, Reel GSYH Büyüme Oranı	Dış borçlanmanın yatırım üzerinde negatif etkisi olmuştur. Yabancı fonlar zayıf yönetim nedeniyle etkin bir şekilde tahsis edilmediğinden ekonomik kalkınmayı etkiler.
Wu, Tang ve Lin (2010)	182 Ülke / 1950-2004	Granger Nedensellik Testi	-	Çalışmada, yüksek gelirli ülkelerin Wagner'in yasalarını ve devlet harcamalarının kamu refahını ve ekonomik kalkınmayı artırmaya yardımcı olduğu hipotezini takip ettiği sonucuna varılmıştır. Ancak, düşük gelirli ülkeler için devlet harcamalarının yolsuzluk ve az gelişmiş kurumlar nedeniyle ekonomik kalkınma üzerinde çok az etkisi olduğu doğru değildir.

Tablo 17'nin devamı

Ayyoub, Chaudhry ve Yaqub (2012)	Pakistan 1989/90-2009/10	OLS, DW test istatistiği.	Toplam GSYH, Dış Borç ve Yükümlülüğünün GSYH'ya oranı, Enflasyon Oranı, Toplam İhracat / GSYH, Toplam Nüfus, Toplam Borç Servisi, İşsizlik Oranı, Toplam İç Borç, Okuryazarlık Oranı, Dışa Açıklık, Ulusal Tasarrufların Artış Hızı, Yıllık Para Arzı Artış Oranı.	Dış borç yükümlülüklerinin kalkınma hızı üzerinde olumsuz etkisi vardır.
Akujuabi (2012)	Nijerya/ 1969-2009	ADF ve Phillip-Perron, OLS, Granger Nedensellik Testi	Dış Borç Bileşenleri ve GSYH.	Londra kulüp borçlarının olumsuz yönde olmasına karşın, bağımsız değişken olarak alınan GSYH'nın sadece geçmiş değerlerinin pozitif olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.
Tandoğan ve Özyurt (2013)	Türkiye / 1981-2009	Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	Kişi Başına Düşen Reel GSYH, İnsani Gelişme Endeksi, Sürdürülebilir İnsani Gelişme Endeksi, Dış Borcun Sürdürülebilirliği, Yurtiçi Krediler, Banka Mevduatları, Özel Sektör Kredileri.	İnsani gelişme endeksi ve dış borcun sürdürülebilirliği verilerini kullanmışlardır. Toda ve Yamamoto Nedensellik testi sonucunda bankacılık sektöründen hem büyümeye hem de ekonomik kalkınmaya doğru nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuşlardır.
Uma, Eboh ve Obidike (2013)	Nijerya/ 1970-2010	ADF, Johansen co-integration	Gerçek GSYH, Toplam İç Borç, Toplam Dış Borç, Toplam Dış Borç Faiz Oranı.	Toplam iç ve dış borçların gerçek gayri safi yurtiçi hasıla ile ters ilişkili ancak önemsiz düzeyde olduğunu göstermektedir.
Sheikh ve Alam (2013)	Pakistan / 1985-2010	OLS regresyon	Yoksulluk Endeksi, Kişi Başına Reel GSYH, Reel Ücret Oranı, İşsizlik Oranı, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi.	Dış borç ve dış borç servisi yoksulluk üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.
Shabir ve Yasin (2015)	7 G.O. Asya Ülkeleri / 1980-2010	OLS ve GMM regresyon	Net Borç Servisi/GSYH, Devlet Gelirleri/GSYH, Kamu ve Kamu Garantili Dış Borç Stoku/GSYH, Borç Servisi/GSYH, Dış Yardım ve Transferleri/GSYH, Diğer Sosyopolitik faktör harcamaları.	Ödenmemiş dış borcun ve hizmet yükümlülüğünün, kamu harcamaları ve özellikle sosyal kesim harcamalarının olumsuz etkilendiği doğrulanmıştır.
Akram ve Hamid (2016)	Güney Asya Ülkeleri/ 1975-2010	Standart Panel Veri Yaklaşımı	Kişi Başına GYSH, Gini Katsayısı, Yatırım, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi, Açıklık, Enflasyon, İç Borç, Kentleşme.	Kamu dış borcunun ve dış borç servisinin gelir eşitsizliğini gidermekte etkili olmadığını ortaya koymuştur.

Matthew ve Mordecai (2016)	Nijerya/ 1986-2014	ADF, Johansen co-integration, Error Correction Method (ECM), Granger Nedensellik Testi.	Dış Borç Stoku, İç Borç Stoku, Dış Borç Servisi Ödemeleri, Kişi Başına GSYH, İç borç servisi ödemeleri.	Johansen eş bütünleşme testi sonucuna göre, Nijerya'da dış borç stoku, iç borç stoku, dış borç servisi, iç borç servisi ve ekonomik kalkınma (kişi başına GSYH) arasında uzun süreli ilişki vardır. ECM sonuçlarına göre, Nijerya'da dış borç stoku ve dış borç servisi ile ekonomik kalkınma arasında negatif ilişki olduğunu, ancak iç borç stoku ekonomik kalkınma ile doğrudan ve anlamlı bir ilişki kurarken, iç borç servisi ödemesi anlamlı fakat ekonomik kalkınma ile ters orantılıdır.
Zaghdoudi ve Hakimi (2017)	25 GOÜ / 2000-2015	Panel cointegration, Granger Nedensellik Testi	Yoksulluk, Dış Borç, Kişi Başına Reel GSYH, Sermaye, Eğitim Düzeyleri, Altyapı, Sağlık Şartları, Dışa Açıklık.	Uzun dönemde yoksulluk, dış borç, kişi başına GSYH, gayri safi yurtiçi ve sabit yatırım arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmuştur. Ayrıca yoksulluk, altyapı, sağlık durumu ve açıklık arasında negatif ve anlamlı ilişkinin varlığını göstermektedir.
Yıldız (2018)	102 GOÜ/ 2015	Yatay Kesit Analizi	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfusun Oranı, Dış Borç Stokunun GSYH'ya Oranı, Net Resmi Kalkınma Yardımları.	Gelişmekte olan ülkelerde dış yardım kullanım oranının yoksulluğu azaltıcı ve insani gelişmişlik düzeyini de artırıcı etkisi vardır. Dış borçluluk düzeyinin ise yoksulluğu artırıcı ve insani gelişmişlik düzeyini azaltıcı etkisi olduğu test edilmiştir.
Zaghdoudi (2018)	95 GOÜ / 2002-2015	PSTR, Panel Veri.	Dış Borç Servisi, İnsani Gelişme Endeksi, Doğrudan Dış Yatırım, Dışa Açıklık, Nüfus Artış Hızı.	PSTR, tahmin sonuçları dış borçlanma ile İGE arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve optimum dış borç eşliğinin %41,7775'e eşit olduğunu ortaya koymuştur. Bu borç eşliğinin altında, dış borcun insani gelişme üzerinde olumlu etkisi vardır. Dış borç oranındaki % 1'lik bir artış, İGE'de %0,02 artışa yol açar. Ancak borç eşliğinin üzerinde, dış borç insani gelişmeye zarar verir. Dış borçlanma oranı % 1 artarken, İGE % 0,001 azalır.
Egungwu (2018)	Nijerya/ 1986-2015	OLS	İnsani Gelişme Endeksi, Dış Borç, Dış Borç Servisi, Kişi Başına Gelir, Döviz Oranı, Enflasyon Oranı, Dış Borç Stoku.	Hem dış borç stoku hem de dış borç servisinin insan sermayesinin gelişimi üzerinde anlamlı negatif etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynak: Literatür taraması tarafımdan derlenmiştir.

4.2. AMPİRİK BULGULAR

4.2.1.Amaç

Bu tez çalışmasında amaçlanan, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini 29¹ gelişmekte olan ülke için analiz etmektir.

4.2.2.Veri

Bu tez çalışmasında, 1995-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Veriler, Dünya Bankası (WB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) internet sitelerinden alınmıştır. Kullanılan değişkenler, Dış Borç Stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) TDBP, İnsani Gelişme Endeksi HDI ve logaritmik forma dönüştürülen Toplam Dış Borç Stokunu LTDB simgeleriyle gösterilmiştir. Testlerin yapılmasında Eviews 9 programı kullanılmıştır.

Çalışmada, ekonometrik yöntem olarak Panel Veri yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak Birim Kök Testi kullanılarak değişkenlerin durağanlığı saptanmış, ikinci olarak Eşbütünleşme Testi yapılmış ve son olarak da değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Granger Nedensellik Testi ile araştırılmıştır.

4.2.3.Metodoloji

Çalışmada serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için birinci nesil birim kök testi olan Levin, Lin & Chu, Breitung, Im, Pesaran ve Shin, ADF-Fisher ve PP-Fisher (Philips Peron) testlerinden yararlanılacaktır. Levin, Lin ve Chu (2002) testinde Denklem 1'deki model takip edilmektedir.

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mi} + \varepsilon_{it}, \quad m=1,2,3. \quad (1)$$

$H_0: \delta_i = \delta = 1$ Seride genel bir birim kök vardır.

$H_1: \delta_i = \delta < 1$ Seride genel bir birim kök yoktur.

¹ Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Belize, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ermenistan, Ekvator, Fiji, Guatemala, Guyana, Güney Afrika, İran, Jamaika, Kazakistan, Kosta Rika, Maldivler, Meksika, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya, Tayland, Türkiye, Ürdün.

Breitung (2000), standart t istatistiklerinin kullanılabilmesi için regresyonlar hesaplanmadan önce veri dönüştürerek diğer panel birim kök testlerinden farklılaşmaktadır. Breitung (2000) testi Denklem 2'deki gibidir.

$$y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=1}^{p+1} \beta_{ik} X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Im, Perasan ve Shin testinde Denklem 3'de ifade edilen model takip edilmektedir.

$$\Delta Y_{it-L} = \rho_i Y_{it-1} + \sum_{L=1}^{\rho_i} \theta_{iL} Y_{it-L} + \mu_i \gamma + u_{it} \quad (3)$$

$H_0 : \rho_i = 0$ yani tüm i'ler için panel birim kök vardır ve alternatif hipotez

$H_1 : \rho_i < 0$ panel birim kök yoktur.

ADF ve PP panel birim kök testleri için ele alınan model Denklem 4'deki gibidir.

$$Y_{it} = d_{it} + x_{it} \quad (4)$$

Denklem 4'de verilen ifade için Denklem 5'de gösterilen eşitlikler söz konusudur.

$$d_{it} = \beta_{i0} + \beta_{i1}t + \dots + \beta_{imi} t^{mi} \quad (5)$$

$$x_{it} = \alpha_i x_{it-1} + u_{it}$$

ADF ve PP testleri aşağıdaki hipotezlerle test edilmektedir.

$$H_0 : \gamma = 0 \quad (6)$$

$$H_1 : |\gamma| < 0$$

Burada H_0 hipotezi serilerin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. Alternatif hipotez ise birim kök olmadığını yani serilerin durağan olduğunu simgeler (Yılğör vd, 2017: 420).

Birim kökler araştırıldıktan sonra seriler arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak için kullanılan eş bütünleşme testlerinden olan Pedroni

(1999, 2004) , dört grup içi (within), üçü gruplar arası (between) olarak yedi farklı eşbütünleşme testi geliştirmiştir. Pedroni eşbütünleşme testi Denklem 7'deki gibidir.

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_{it} + \beta_{1i}X_{1it} + \beta_{2i}X_{2it} + \dots + \beta_{Mi}X_{Mit} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Kao (1999), panel eş bütünleşme testi Denklem 8'deki gibidir.

$$y_{it} = X_{it}\beta + z_{it}\gamma + e_{it} \quad (8)$$

(H₀: ρ=1) boş hipotez eşbütünleşme olmadığı gösteririr.

Fisher eşbütünleşme testinde vektör sayısının bulunması için ik tane test istatistiği vardır. Bunlar iz istatistiği ve en büyük öz değer istatistiği aşağıdaki gibidir.

H₀: r≤0 ve H₁: r≤1 → İz İstatistiği

H₀: r=0 ve H₁: r=1 → En Büyük Öz Değer İstatistiği

Her iki test için temel hipotez eşbütünleşik vektör olmadığını, alternatif hipotez ise en az 1 bütünleşik vektör olduğunu ifade etmektedir.

Granger (1969) değişkenler arasındaki nedenselliği tanımlayan nispeten basit bir test geliştirmiştir. Granger'e göre Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumlarda X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise (diğer terimler değişmezken) X, Y'nin Granger nedenidir.

$$LTDBP_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \delta_i LHDI_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j TDBP_{t-j} + u_{1t} \quad (9)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^m \delta_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LHDI} \rightarrow \text{LTDBP)}$$

$$LHDI_t = \beta + \sum_{i=1}^n \phi_i LTDBP_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j LHDI_{t-j} + u_{2t} \quad (10)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^n \phi_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^n \phi_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LTDBP} \rightarrow \text{LHDI)}$$

Sadece (9) numaralı denklemdeki δ_i sıfırdan farklı ise LHDI'den LTDBP'ye doğru tek yönlü, sadece (10) numaralı denklemdeki φ_i sıfırdan farklı ise LTDBP'den LHDI'ya doğru tek yönlü nedensellik vardır. Her iki katsayının sıfırdan farklı olmaması durumunda ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını gösterir.

4.2.4.Bulgular

4.2.4.1.Panel Birim Kök Testi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için kullanılan birinci nesil panel birim kök testleri sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 18. TDBP Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli)

TDBP				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	0,050	0,520	29,000	619,000
Breitung t-stat	1,190	0,883	29,000	590,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	0,822	0,795	29,000	619,000
ADF - Fisher Chi-square	46,687	0,857	29,000	619,000
PP - Fisher Chi-square	45,826	0,877	29,000	638,000

Tablo 18’de yer alan sonuçlara göre TDBP değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 19. TDBP Değişkeninin Birinci Farkı

TDBP				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	-13,176	0,000	29,000	604,000
Breitung t-stat	-8,642	0,000	29,000	575,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-11,171	0,000	29,000	604,000
ADF - Fisher Chi-square	214,855	0,000	29,000	604,000
PP - Fisher Chi-square	235,380	0,000	29,000	609,000

Tablo 20’de yer alan sonuçlara göre HDI değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 20. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli)

HDI				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	-0,323	0,373	29,000	620,000
Breitung t-stat	1,902	0,971	29,000	591,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,798	0,964	29,000	620,000
ADF - Fisher Chi-square	59,519	0,420	29,000	620,000
PP - Fisher Chi-square	61,637	0,347	29,000	638,000

Tablo 21. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Birinci Farkı

Birinci Farklar HDI				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	-10,456	0,000	29,000	598,000
Breitung t-stat	-4,481	0,000	29,000	569,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-9,783	0,000	29,000	598,000
ADF - Fisher Chi-square	208,125	0,000	29,000	598,000
PP - Fisher Chi-square	287,578	0,000	29,000	609,000

Tablo 22. LTDB Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli)

LTDB				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	0,425	0,665	29,000	622,000
Breitung t-stat	0,407	0,658	29,000	593,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,531	0,937	29,000	622,000
ADF - Fisher Chi-square	42,082	0,943	29,000	622,000
PP - Fisher Chi-square	26,054	1,000	29,000	638,000

Tablo 22’de yer alan sonuçlara göre LTDB değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 23. LTDB Değişkeninin Birinci Farkı

LTDB				
Metod	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)				
Levin, Lin & Chu t*	-12,473	0,000	29,000	603,000
Breitung t-stat	-10,074	0,000	29,000	574,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)				
Im, Pesaran and Shin W-stat	-9,786	0,000	29,000	603,000
ADF - Fisher Chi-square	190,441	0,000	29,000	603,000
PP - Fisher Chi-square	206,269	0,000	29,000	609,000

HDI, TDBP ve LTDB değişkenlerinin I(1) düzeyinde durağan hale gelip birim köklerinden kurtulduktan sonra eşbütünleşme analizine geçilmiştir.

4.2.4.2.Eşbütünleşme Testleri

Çalışmada, Panel Eşbütünleşme testleri olarak Pedroni Eşbütünleşme, Kao Eşbütünleşme ve Fisher Eşbütünleşme testleri kullanılmıştır.

Tablo 24. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup içi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
		k		k	
Panel v-İstatistiği		-3,478	1,000	-3,324	1,000
Panel rho-İstatistiği		0,996	0,840	2,247	0,988
Panel PP-İstatistiği		-1,555	0,060	1,090	0,862
Panel ADF-İstatistiği		4,368	1,000	3,553	1,000
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)					
		İstatistik	Olasılık		
		k			
Grup rho-İstatistiği		3,532	1,000		
Grup PP-İstatistiği		2,466	0,993		
Grup ADF-İstatistiği		3,777	1,000		
Kao Eşbütünleşme Testi					
			T-İstatistiği	Olasılık	
ADF			4,656	0,000	
Residual variance			2,749		
HAC variance			1,752		
Fisher Eşbütünleşme Testi					
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık	
Hiç Olmaması	107,800	0,000	126,800	0,000	
En Fazla 1	25,340	1,000	25,340	1,000	

Tablo 24’te verilen TDBP ve HDI değişkenlerinin eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki yoktur. Kao Eşbütünleşme Testi sonucunda TDBP ve HDI arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünleşme Testi sonucuna göre ise bu iki değişken arasında en çok bir ilişki vardır.

Tablo 25. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup İçi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği		1,654	0,049	1,434	0,076
Panel rho-İstatistiği		-0,252	0,401	-0,235	0,407
Panel PP-İstatistiği		-0,930	0,176	-0,932	0,176
Panel ADF-İstatistiği		-1,479	0,070	-0,713	0,238
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)					
		İstatistik	Olasılık		
Group rho-İstatistiği		1,674	0,953		
Group PP-İstatistiği		0,126	0,550		
Group ADF-İstatistiği		-0,485	0,314		
Kao Eşbütünleşme Testi					
			T-İstatistiği	Olasılık	
ADF			-2,332	0,010	
Residual variance			0,028		
HAC variance			0,041		
Fisher Eşbütünleşme Testi					
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık	
Hiç Olmaması	87,530	0,007	108,200	0,000	
En Fazla 1	20,430	1,000	20,430	1,000	

Tablo 25 ‘de verilen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucunda LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamıştır. Kao Eşbütünleşme Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünleşme Testi sonucunda ise değişkenler arasında en çok bir ilişki bulunmuştur.

4.2.4.3.Granger Nedensellik Testi

Tablo 26. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
TDBP, HDI bir nedeni değildir	609,000	2,806	0,061
HDI, TDBP'nin nedeni değildir		0,997	0,370

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, hem toplam dış borçlardaki ihracatın payı insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi toplam dış borçlardaki ihracatın payının bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği olasılık değeri 0,061 anlamlılık düzeyinden ($<0,10$) küçük olduğu için TDBP'den HDI'ya doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak HDI'dan TDBP'na doğru nedensellik bulunmamaktadır.

Tablo 27. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
LTDB, HDI'nın bir nedeni değildir.	609,000	3,814	0,023
HDI, LTDB'nın bir nedeni değildir.		0,131	0,877

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, Hem logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borç insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borcun bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği 0,023 anlamlılık düzeyinden ($<0,05$) küçük olduğu için toplam dış borç stokundan insani gelişme endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak insani gelişme endeksinden toplam dış borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ

İkinci Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkeler yoğun kalkınma çabalarına girmiştir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının başında iç tasarruf yetersizliği gelmektedir. Bu sorunun giderilmesi için ülkeler dış borçlanma yoluna başvurumaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, sermaye birikimini artırmak için yaptıkları dış borçlanmanın verimli alanlarda kullanılması, iç tasarruf açığının ve dış ödeme zorluklarının giderilmesi ve kalkınmanın sürekli olmasını sağlayacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam borçları 1970'lerde 72,8 milyar dolardan 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 döneminde gelişmekte olan ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku yıllık ortalama %8,5 artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel borç payı 2007 yılında %7 iken 2017 yılına gelindiğinde bu ülkelerin payı %26'ya çıkmıştır. Küresel borç stoku 2007 yılından 2018 yılının ilk çeyreğinin sonuna kadar geçen dönemde yaklaşık 80 trilyon dolar artış göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan borçları devralarak ilk dış borçlanmasını yapmıştır. 1954 yılına kadar Osmanlı'dan kalan borçları ödeyen Türkiye'nin dış borcu 1951-1960 döneminde görülmemiş bir hızla artmıştır. Bu dönemde ödemeler dengesindeki açıkların artması sonucu dış borçlar artış göstermiştir. 1958 yılında dış borçların birikmesi sebebiyle Cumhuriyet tarihinde ilk moratoryum ilan edilmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları sonucunda petrol fiyatlarında meydana gelen 4 kat artış petrol ithalatçısı konumunda olan Türkiye'yi derinden etkileyerek dış borç miktarını artırmıştır.

Türkiye ekonomisinde, 24 Ocak Kararları ile ithal ikameci politikalar terk edilerek dışa dönük ihracata dayalı politikalar benimsenmiştir. 1983 yılından sonra dış borç yükü artmış ve 1970'li yılların sonlarındaki seviyeyi de geçmiştir.

Türkiye, 2000 yılından bu yana çok borçlu ülke konumundadır. 2001 ve 2002 yıllarında dış borç stokunun GSYH'ya oranı %50'nin üstünde iken 2003 yılından itibaren azalan bu oran 2017 ve 2018 yıllarında yeniden %50'yi geçmiştir. Dış borç servisinin ihracata oranı 2000 yılından bu yana hiç %30 kritik değer altına inmemiştir. 2005 yılından bu yana dış borç içerisinde özel sektörün payı artarken kamunun payı azalma göstermiştir.

Türkiye’de kişi başına düşen gelir 2000 yılında 4,229 dolar iken GSYH’ında artışıyla 2013 yılında 12,480 dolar ile 2000-2018 döneminin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2014 yılından itibaren azalmaya başlamış 2018 yılında ise 10,000 doların altına gerilemiştir.

Türkiye, 2005-2017 döneminde yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve 2017 yılı itibariyle dünya ülkeleri arasında 64. sırada yer almıştır.

Türkiye’de gelir dağılımı adaletsizdir. 2004-2017 yılları arasında zaman zaman iyileşmeler olsa da 2014 yılından itibaren gelir dağılımında adaletsizlik artış göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1995-2017 dönemi verileri ile dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi analiz edilmiştir. Yapılan Eşbütünleşme testi sonucunda, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucuna göre hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamış ve H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır hipotezi reddedilmiştir. Kao Eşbütünleşme testine göre ise hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilmektedir. Fisher Eşbütünleşme testi sonucuna göre değişkenler arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını belirten hipotez reddedilmektedir. Değişkenler arasında en fazla bir ilişki olduğunu belirten H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Son olarak, dış borçlanma ve iktisadi kalkınma değişkenleri arasında ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla yapılan Granger Nedensellik Testi sonucuna göre incelenen dönem için hem TDBP (Olasılık Değeri: 0,061) hem de LTDB’den (Olasılık Değeri: 0,023) İnsani Gelişme Endeksi’ne (HDI) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Fakat İnsani Gelişme Endeksi’nden (HDI) hem TDBP hem de LTDB değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

ÖNERİLER

Dış borçlanma, iç tasarruf yetersizliği yaşayan ülkeler tarafından kurtarıcı olarak görülmekte, ancak verimsiz şekilde kullanılması sonucu ülkelerin borç sarmalına sürüklenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkelerin borç sarmalına girmemeleri için çözüme yönelik şunlar önerilmektedir:

- Ülkeler tarafından borcun borçla kapatılması yerine alınan dış borçlar ihracat potansiyeli yüksek verimli yatırımlara yönlendirilmeli,
- İç ekonomik yapı dış ekonomik ilişkileri destekleyecek biçimde yenilenmeli ve güçlendirilmeli,
- Borçlanma mümkün olduğunca uzun vadeli olmalı,
- Dış borcun olabildiğince düşük faizli olması anlaşma anında borcu verene kabul ettirmeye çalışılmalı,
- Kur dalgalanmaları sanayide aksamaya yol açmayacak şekilde kontrol altına alınmalıdır.

Bu sebeplerden dolayı ülkelerin ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturan borçlanmanın ekonomik ve görünmeyen maliyetlerini en aza indirmenin yolları araştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abadinsky, H., Katz, R.S. ve Carrington, K.(2013). "Income Inequality and Crime: A Review and Explanation of the Time-series Evidence", *Sociology and Criminology-Open Acces*, Vol:1/1, s.1-9.
- Acemoğlu, D.(2003). "Root Causes, A Historical Approach to assessing the role of institutions in economic development", *Finance and Development*, s.27-30.
- Adıyaman, A.T.(2006). "Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri", *Sayıştay Dergisi*, S:62, s.21-45.
- Akın, C.S. ve Erkuş, S.(2016). "Kurumsal Kalitenin Ekonomik Kalkınma Üzerine Olan Etkisi", 7.International Conference of Political Economy (ICOPEC 2016).
- Akram, N. ve Hamid, A.(2016). "Public Debt, Income Inequality and Macroeconomic Policies: Evidence from South Asian Countries", *Pakistan Journal of Social Sciences*, Vol:36, No.1, s.99-108.
- Aktuğ, S.(2010). "Kavramsal Açıdan Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri", www.sosyalpolitika.info.
- Akujuobi, L.E.(2012). "External debt and Nigeria's Economic Development", *Indexed African Researches Reviews Online*, Vol:1/1, s. 55-67.
- Alataş, S.(2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Alchian, A.(2000). "Mülkiyet Hakları İktisadına Giriş", *Devlet Mülkiyet ve İktisat İçinde* (çev:Rasim Kutlu), s.197-220.
- Alesina, A. ve Perotti, R.(1993). "Income Distribution, Political Instability and Investment", *National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper* No. 4486, s.1-33.
- Alkire, S. ve Sarwar, M.B.(2009). "Multidimensional Measures of Poverty and Well-being", *Oxford University*.
- Altuntaş, S.(2016). *2001 Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin Dünya Bankası'ndan Aldığı Krediler ve Borç Stoku Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Anbar, A.(2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", *Maliye Finans Yazıları*, Yıl:23, S.84, s.17-37.
- Appleton, S. ve Teal, F.(1998). "Human Capital and Economic Development", *the African Development Report*.
- Artan, S. ve Hayaloğlu, P.(2013). "Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Kurumsal Yapının Rolü: Panel Veri Analizi", *ESOGÜ İİBF Dergisi*, 8/3, s. 31-54.
- Atkinson, A.B.(1987). " On the Measurement of Poverty", *Econometrica*, Vol:55, No.4, s.749-764.
- Aysal, N.(2013). "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s.1-28.
- Aysu, Y.(2011). *1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ayyoub, M., Chaudhry, I.S., ve Yaqub, S.(2012). "Debt burden of Pakistan: Impcat and remedies for future", *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 2/7, s. 29-40.
- Batır, E.(2000). *Az gelişmiş Ülkelerde Dış Borçlanma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayata, H.G.(2008). *Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Bellu, L.G. ve Liberati, P.(2006). “Inequality Analysis The Gini Index”, *EASYPOL Online Resource Materials For Policy Making, EASYPOL Module 040*.
- Biber, A.E.(2010). “İktisadi Büyüme’de Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim”, *Akademik Bakış Dergisi*, S:19, s.1-24.
- Bloch, H. ve Tang, S.H.K.(2004). “Deep determinants of economic growth: Institutions, Geography ve Openness to Trade”, *Progress in Development Studies*, Vol:4, No.3, s.245-255.
- Bloom, D. ve Canning, D.(2003). “Health as Human Capital and its Impact on Economic Dvelopment Performance”, *The Geneva Paper on Risk and Insurance*, Vol:28, No.2, s.304-315.
- Bloom, D.E., Canning, D. Ve Sevilla, J.(2003). “The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach”, *World Development*, Vol:32, No.1, s.1-13.
- Ceresto, S. ve Waitzkin, H.(1986). “Economic Development, Political-Economic System and the Physical Quality of Life”, *Amerikan Journal of Public Health*, Vol:76, No.6, s.661-666.
- Chaudhry, I.S., Malik, S. ve Ramzan, M.(2009). “Impact of foreign debt on savings and investment in Pakistan”, *Journal of Quality and Technology Managment*, 5/11, s.101-115.
- CMH,(2004). “Investing in Health for Economic Development”, *Report of the Commission on Macroeconomics and Health, WHO*.
- Çelik, S. ve Direkçi, T.B. (2013). “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010)”, *Turkish Studies*, Vol: 8/3, s.111-135.
- Değirmen, S. ve Şengönül, A.(2012). “Türkiye’de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 114, s.1-27.
- Efendi, P.(1977). *Türkiye’nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul.
- Egeli, H.A.(1992). “Türkiye’de Dış Borç Yapısının Analizi(1980-1990)” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47/3-4, s.123-138.
- Egungwu, I.C.(2018). “Impact of External Debt on Human Capital Development in Nigeria”, *International Journal of Advance Research and Innovation*, Vol:6, Is.1, s. 47-57.
- Eğilmez, M. Ve Kumcu, E.(2011). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eğilmez, M.(2018). *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eğilmez, M.(2018). *Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erkan, Ç., Tutar, E., Tutar, F. ve Eren, M.V.(2012). “Türkiye’nin Dış Borçlarının Analizi (1980-2012)”, *International Conference on Eurasian Economies*, s. 312-318.
- Esener, Ç.(2013). “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Dış Borçlanmanın Belirleyicilerinin İncelenmesi: 1980-2010”, T.C. Maliye Bakanlığı Straji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2013/424, Ankara.
- Evgin, T.(1996). “Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yaypılan Düzenlemeler”, *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:7/23, s.15-33.
- Evgin, T.(2000). “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız”, *Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi*, S:26,s. 35-36.
- Falay, N.(1989). *Maliye Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Fan, S. ve Rao, N.(2003). “Public Spending Developing Countries Trends, Determination and Impact”, *EPTD Discussion Paper No. 99*.
- Gallup, J.K., Sachs, J.D. ve Mellinger, A.D.(1998). “Geography and Economic Development”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper 6849.

- Goldin, C.(2014). "Human Capital", Handbook of Cliometrics, s.1-27.
- Gökalp, M.F. ve Baldemir, E.(2006). "Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:8/1, s.212-226.
- Gürkan, Ö.(2010). *İktisada Giriş*, Birleşik Matbaacılık, İzmir.
- Han, E. ve Kaya, E.A.(2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1575, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 831.
- Hick, N. and Streeten, P.(1979). "Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick", *World Development*, Vol:7, s.567-580.
- Howitt, P.(2005). "Health, Human Capital and Economic Growth: A Schumpeterian Perspective", *PAHO Senior Policy Seminar*, s.1-29.
- İzgi, B.B. ve Alyu, E.(2018). "Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt:17/3, s.988-996.
- Karagöl, E.T.(2010). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar", *SETA Analiz*, s.1-29.
- Karagöz, K.(2007). "Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 66-67, s.187-214.
- Karluk, R.(2014). *Türkiye Ekonomisi Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Keskin, A.(2011). "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rölü ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:25/3-4, s.125-153.
- Kopar, M. ve Yolun, M.(2012). "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış", *History Studies*, Vol:4/1, s.335-358.
- Kozalı, J.(2007). *Dış Borç Sorunu ve Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lora, E. ve Olivera, M.(2007). "Public Debt and Social Expenditure Friends or Foes?", *Inter-American Development Bank Research Department*, Working Paper 563, s.1-35.
- Martin, G., Grant, A. ve D'Agostino, M.(2012). "Global Health Funding and Economic Development". *Globalization and Health*, 8/8, s.1-4.
- Matthew, A. ve Mordecai, B.D.(2016). "The Impact of Public Debt on Economic Development of Nigeria", *Assian Research Journal of Arts and Social Sciences*, 1/1, s.1-16.
- McGillivray, M.(1991). "The Human Development Index: Yet Another Redundant Composite Development Indicator?", *World Development*, Vol:9, No.10, s.1461-1468.
- Minibaş, T.(1989). "Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları ve Türkiye" İstanbul Üniversitesi Yayın No:528, İstanbul.
- Morris, M.D.(1979). "Measuring the Condition of The World's Poor The Physical Quality of Life Index", *Pegamon Press*.
- Nakiboğlu, A., Turan, Z. Ve Berkman, A.N.(2017). "Türk İktisat Tarihinde Dış Borç Sorunu ve Uygulanan İktisat Politikaları", *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue:9, s. 183-208.
- Olcar, A.(2013). *Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve Kriz Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Onur, C.(2010). *Türkiye'de Dış Borçların Ekonomik Büyümeye Etkilerinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özbek, Ö.(2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu ve Türkiye İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Peterson, E.W.F.(2017). "The Role of Population In Economic Growth", *SAGE Open*, s.1-15.

- Rodrik, D.(2002). “Institutions, Integration and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth”, *NBER*, s.1-30.
- Rodrik, D., Subramanian, A. ve Trebbi, F.(2002). “Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography And Integration in Economic Development”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper 9305.
- Rodriguez, F. ve Rodrik, D.(2000). “Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic’s Guide to the Cross-National Evidence”, *NBER Macroeconomics Annual*, s. 261-325.
- Sachs, J.D.(1997). “Geography and Economic Development: Some Findings”, *PRELIMINARY*, s.1-22.
- Seyidoğlu, H.(2009), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shabbir, S. ve Yasin, H.M. (2015). “Implications of Public External Debt for Social Spending: A case Study of Selected Asian Developing Countries”, *The Lahore Journal of Economics*, 20/1, s. 71-103.
- Sheikh, M.R. ve Alam, T.(2013). “Does External Indebtness Enhance the Incidence of Poverty in Pakistan? An Empirical Evidence”, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue:106, s.17-23.
- Shen, Z.(2015). “Analysis of the Correlation Between Population Growth and Economic Development in Asian Countries”, *Cross-Cultural Communication*, Vol:11, No.11, s.6-11.
- Strauss, J. ve Thomas, D.(1998). “Health, Nutrition and Economic Development”, *Journal of Economic Literature*, Vol:36, No.2, s.766-817.
- Şahin, H.(2012). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şeker, M.(2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo Ekonomi*, s.75-92.
- Şeker, M.(2007). “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:8/2. s. 115-134.
- Şimşek, F.(2012). “Türkiye’de Borçlanmanın Gelişimi” *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, No.1, s.117-124.
- Tandoğan, D. ve Özyurt, H.(2013). “Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri (1981-2009)”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt:35/2, s.49-80.
- Tarı, İ.(2018). “Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi ile Basın Özgürlüğü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Ulakbilge*, Cilt:6/21, s. 127-142.
- Todaro, M.P. ve Smith, S.C.(2003). *Economic Development (11. Baskı)*, Pearson, Boston.
- Tunalı, N.N. ve Yılmaz, A.(2016). “Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkelerinin Ekonometrik Bir İncelemesi”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14/4, s.295-318.
- Tunçel, A.K. ve Yıldırım, M.(2014). “1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16/1, s. 1-26.
- Uma, K.E., Eboh, F.E. ve Obidike, P.C. (2013). “Debt and Debt Service: Implications on Nigerian Economic Development”, www.ajssh.leena-luna.co.jp, Vol.2, No.2, s.275-284.
- United Nations, “External Debt Sustainability and Development” , Report of the Secretary-General, A/73/180, 16 July 2018, s. 7.

- WEB_1.(2019).Economics Help's web site.
https://www.economicshelp.org/blog/1041/economics/economic_welfare
(10.01.2019).
- WEB_2. (2019). OECD web site. <https://www.oecd.org/eco/outlook/interim-economic-outlook-march-2018.htm>. (20.02.2019).
- WEB_3.(2019). T.C. Ticaret Bakanlığı web site. <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. (26.03.2019).
- WEB_4.(2019). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı web site. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-raporlari>. (28.03.2019).
- WEB_5.(2019). TCMB web site.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Yillik+Rapor/>. (28.03.2019).
- WEB_6.(2019). TÜİK web site. <http://www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=kategorist>. (28.03.2019).
- WEB_7. (2018). UNDP web site. <http://hdr.undp.org/en/data>. (21.04.2019).
- WEB_8. (2019). UNDP web site.
http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf. (05.01.2019).
- WEB_9. (2019). World Bank web site. <https://data.worldbank.org/topic/external-debt>. (21.04.2019).
- WEB_10. (2019). UNDP web site. www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html (10.01.2019).
- WEB_11. (2019). World Bank web site. <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019>. (12.01.2019).
- White, K.(2008). “Re-thinking the measurement of Economic Development: Application of a Revised Development Index to Central Asia”, *the Tenth Conference of the European Society for Central Asian Studies*, s. 1-23.
- Wolfson, M.C.(1994). “When Inequalities Diverge”, *The American Economic Review*, Vol:84, No.2, s.353-358.
- Wu, S.Y., Tang, J.H. ve Lin, E.S.(2010). “The Impcat of government expenditure on economic growth: How sensitive to the level of development?”, *Journal of Policy Modelling*, 32/6, s.804-817.
- Yaşa, M. (1981). *Devlet Borçları*, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul.
- Yavilioğlu, C.(2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:3/1, s.59-77.
- Yavuz, A.(2009). “Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, s.203-226.
- Yıldız, F.(2018). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma ve Dış Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Yatay Kesit Analizi ile Bir İnceleme”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt4/1, s.9-19.
- Yılıgör, M., Öztekin, A. ve Yılmaz, M.(2017). “G8 Ülkelerinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Analizi”, *Route Educational And Social Science Journal*, Vol:4/8, s.413-427.
- Yücel, F.(2009). “Causal Relationships Between Financial Development, Trade Openness and Economic Growth: The Case of Turkey”, *Journal of Social Sciences*, 5/1, s.33-42.
- Zaghdoudi, K.(2018). “Is the relationship between external debt and human development non-linear? A PSTR approach for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:38, Is. 4, s.2194-2216.

- Zaghdoudi, T. Ve Hakimi, A.(2017). “Does external debt-poverty relationship confirm the debt-overhang hypothesis for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:37, Is. 2, s.653-655.
- Zerenler, M.(2003). “Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalara Dergisi*, s.187-214.

ÖZGEÇMİŞ

